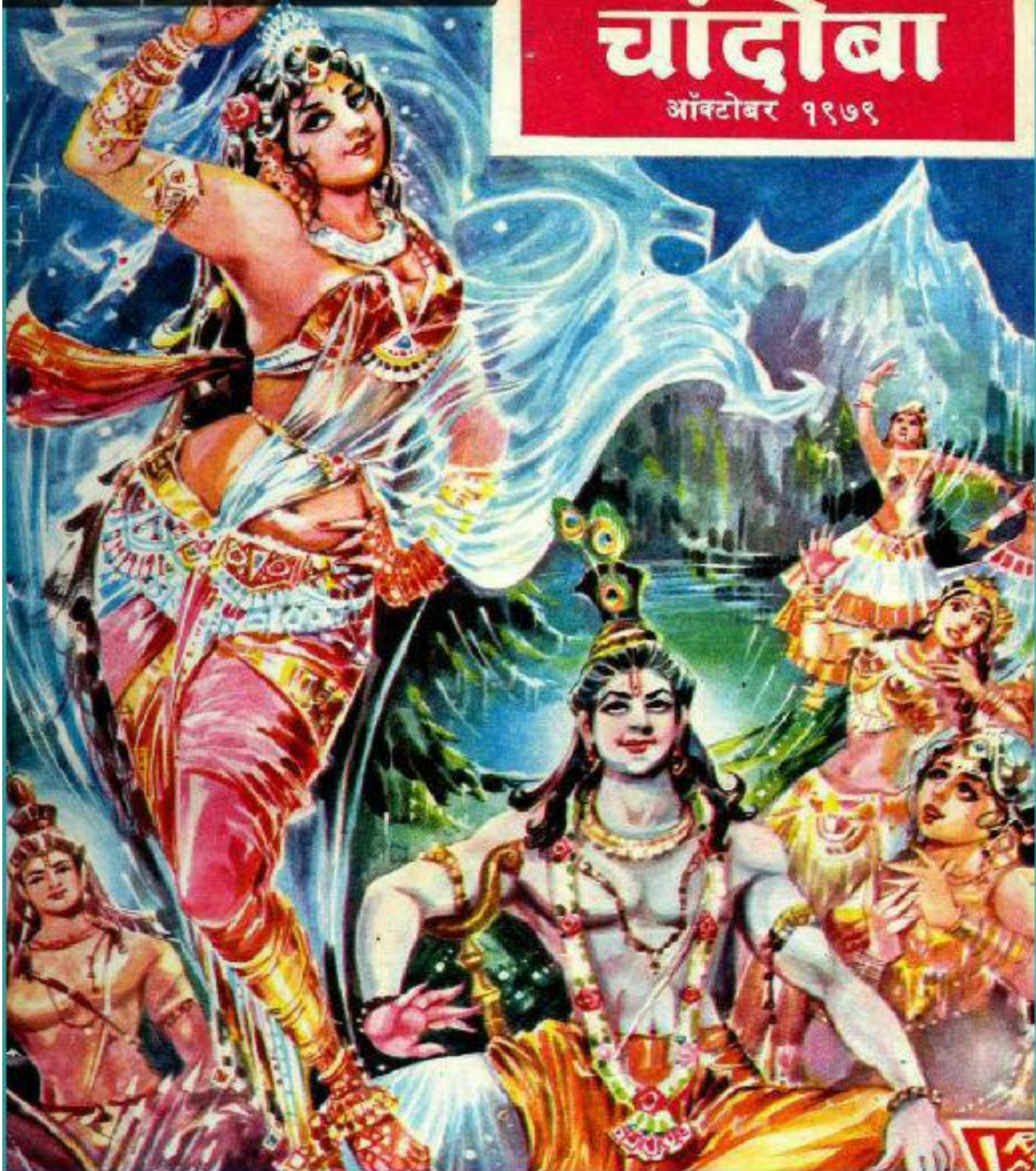

/68
चांदोबा
ऑक्टोबर १९७९

प्रश्नोत्तरे

आय. वेंकटेश्वरराव, नायुडुपेटा (आंध्रा)

प्र. : जन्मांधाचे सर्व आयुष्यच अंधःकारमय असते ना? मग त्याला स्वप्ने पडतात का? निदान स्वप्नात तरी त्याला निसर्ग सौंदर्य अनुभवायला मिळते का?

उ. : जन्मांधालासुद्धा स्वप्ने पडतात. त्याला डोळ्यांनी दिसणारी दृश्ये स्वप्नात दिसत नाहीत. ध्वनि, रुची, स्पर्श इत्यादी चक्षुरिंद्रियाव्यतिरिक्त जी कर्मेंद्रिये आहेत त्यांनी अनुभवायला मिळणारी स्वप्ने पडतात. स्वप्नात नैसर्गिक सौंदर्य बघणे जन्मांधाला शक्य होत असेल असे वाटत नाही. जन्मांध स्वप्नात काही पाहिल्याचे क्वचितच सांगताना आढळतात. त्यांनी सांगितलेच तर प्रत्यक्ष पाहिलेल्या दृश्यासारखे असणे कठीणच.

सामान्यपणे स्वप्न पडते तेव्हां डोळे असणाऱ्या सामान्य माणसाच्या डोळ्याच्या पापण्या जोराने हालू लागतात. (Shasmodic, conjugate, rapid eye movements). तशा पापण्या जन्मांधाच्या सुद्धा हालताना दिसून आलेल्या आहेत. परंतु डोळस माणसाच्या पापण्या हालण्यात व जन्मांधाच्या पापण्या हालण्यात फार फरक असतो. 'इलेक्ट्रो ऑक्युलोग्रॅम' (Electro oculogram) नावाच्या यंत्राने रेकॉर्ड झालेल्या 'कॉर्नियो-फौण्डल पोटेंशल्स' (Corneo Foudal potenstials) या जन्मांध व्यक्तीत मुळीच नसतात किंवा कमी असतात. जन्मांध माणसाच्या दृष्टीच्या कोणत्या भागाला अपाय झाला आहे, त्यावरही डोळ्याच्या पापण्यांच्या हालण्याशी संबंध असतो. काही काळ दृष्टी चांगली असून नंतर दृष्टी गेली असल्यास अशा अंध व्यक्तीस स्वप्नात दृश्ये दिसतात. वय वाढल्यावर म्हातारपण जवळ आल्याने काही जणांना स्वप्नात दृश्य दिसणे कमी होते.

डोळ्याच्या पापण्या हालणे व स्वप्नात बघणे यांचा परस्पर संबंध असतो, असे सांगता येईल.

[चांदोबाच्या वाचकांना ही माहिती श्री पी. व्ही. कृष्णराव, लेक्चरर, सायकॉलजी व पॅरा

अघटित अनपेक्षित

[७४]

"**मि**त्रा! सर्व काळ असं उभं रहावं लागलं तर भूक व तहान कशी भागायची? लौकरच जीव जाईल की?" अत्यंतलोभीने विचारले.

"तसं नाही. लोभी माणसाच्या लालचीपणाला, पैसापैसा म्हणून तो रात्रंदिवस मरतो त्या वृत्तीला कायमची दहशत बसावी या हेतूने कुबेराने ही व्यवस्था केली आहे. चक्र डोक्यावर फिरत असेपर्यंत भूक लागत नाही की तहान लागत नाही. जरामरण दोन्ही नसतात. परंतु कष्ट मात्र फार सहन करावे लागतात. 'बरं तर, बराच वेळ झाला, मी येतो आता." तो माणूस म्हणाला.

"इतका काळ लोटल्यावर तुझं घर आणि कुटुंबातली माणसं तुला कोठे भेटणार रें? तुझी सर्व नातेवाईक मंडळी केव्हाच इहलोक सोडून गेलेली असणार. तू आतां कोठे जाणार?" अत्यंत लोभीने विचारले.

"मी त्या गोष्टीचा कधी विचारच केला नाही, म्हणा! तरी काय? हे जग मोठे आहे. जीवनात माधुर्य आहे. युगे बदललीं, आप्तबंधू सर्व निघून गेले असले तरी जीवन आनंदात घालविता येईल." असे सांगून तो माणूस निघून गेला.

तिकडे अतिलोभी अनेक दिवस अत्यंतलोभीची वाट पहात राहिला व आपल्या मित्राचा शोध काढीत शेवटी अत्यंत लोभी डोक्यावर चक्र घेऊन जेथे उभा होता तेथे आला. त्याने अत्यंतलोभीच्या डोक्यावर चक्र फिरत असलेले पाहिले. त्याचे सर्वांग रक्ताने माखलेले त्याला दिसले. ते दृश्यच भयंकर होते.

आपल्या मित्राला त्या स्थितीत पाहून अतिलोभीचे डोळे पाणावले. त्याने अत्यंतलोभीला विचारले–"मित्रा, हे काय रे?"

"विधिलिखित!" अत्यंत लोभी म्हणाला.

"हे असं कसं झालं?" अतिलोभीने विचारले. अत्यंतलोभीने घडलेला वृत्तांत सांगितला.

सर्व ऐकून घेतल्यावर अतिलोभी म्हणाला–"मित्रा! लोभाला बळी पडून तू आपली ही दशा करून घेतलीस! पूर्वी मंथरक नावाचा एक कोष्टी न्हाव्याने सांगितले ते न ऐकल्यामुळे जसा कष्टी झाला तसा तू माझे न ऐकल्याने झाला आहेस!"

"कोणती ती गोष्ट? ऐकू दे तरी." अत्यंतलोभी म्हणाला. अतिलोभीने ती गोष्ट सांगितली.

मंथरकाची गोष्ट

एका गावी मंथरक नावाचा एक कोष्टी रहात असे. एकदां त्याच्या मागाचे खुंटे मोडले. तेव्हां माग दुरुस्त करण्यासाठी खुंटा जोगत्या लाकडाच्या शोधार्थ कुऱ्हाड घेऊन निघाला. त्याला समुद्र किनाऱ्यावर एक मोठे झाड दिसले. त्याने विचार केला हे झाड तोडले तर वाटेल तितके खुंटे करून घेता येतील.

परंतु त्या झाडात राहणारा देव त्याला म्हणाला–"बाबा रे, तू या झाडाच्या वाटेला जाऊ नकोस. हे माझे निवासस्थान आहे. समुद्रावरची थंडगार हवा खात मी येथे निश्चितपणे राहातो आहे."

"तरमग मी काय करू म्हणतोस? माझा माग दुरुस्त झाला नाहीतर माझा उदरनिर्वाह कसा व्हायचा?" कोष्ट्याने विचारले.

"एक काम कर. तू या झाडाजवळ आला नाहीस तर तूं मागशील ते मी तुला देईन." देव म्हणाला.

"बरे तर तू म्हणतोस तसं करू या. मी घरी जाऊन मला काय हवं ते बायकोला व मित्राला विचारून येऊन सांगतो." असे सांगून कोष्टी आपल्या घरी निघून गेला. तो त्याचा मित्र एक न्हावी होता त्याला भेटला व त्याने त्याचा सल्ला विचारला.

न्हावी म्हणाला–"एक राज्य मागून घे. तू राजा हो आणि मी तुझा मंत्री होईन. दोघे सुखाने राहू!"

"बायकोचे काय म्हणणे आहे, विचारतो." कोष्टी म्हणाला.

न्हावी म्हणाला–"नको! तू बायकोला तुला हवं तितके खायला घाल. दागिने कपडे हवे ते दे! सल्ला मात्र विचारू नकोस."

"नाही बुवा, तिलासुद्धा विचारले पाहिजे." असे सांगून कोष्टी बायकोला सल्ला विचारायला गेला. न्हाव्याने जो सल्ला दिला होता तोही त्याने तिला सांगितला.

"न्हाव्याचं काय ऐकता? हजामत करायची सोडून त्याला काय कळते? राजा म्हणजे काय आणि राज्य म्हणजे काय हे त्याला काय कळणार? राज्य करायचं म्हणजे गप्पा आहेत का? युद्ध, संधी आणखी कायकाय करावं लागतं. नसता ताप! राज्यलोभाने भाऊ, मुलं सर्व राजाचा जीव घ्यायला कमी करीत नाहीत!" बायको म्हणाली.

"तू म्हणतेस ते खरे आहे. तरमग काय मागावे म्हणतेस?" कोष्ट्याने विचारले.

"तुम्हाला दोन हात आहेत व एक डोके आहे. त्यांचा उपयोग करून तुम्ही दररोज

एक ठाण विणतां. तेवढयावर आपला उदरनिर्वाह होतो. तुम्हांला आणखी दोन हात व आणखी एक डोके आले तर दुप्पट कापड विणून होईल. एक कापड उदर-निर्वाहाला पुरे होईल. दुसरे विकून थोडी चैन करता येईल. म्हणून आणखी दोन हात व एक डोके मागून घ्या." बायको म्हणाली.

"छान!" कोष्टी म्हणाला आणि झाडा-जवळ जाऊन त्याने बायकोने सुचविल्या-प्रमाणे देवाकडून आणखी दोन हात व एक डोके मागितले.

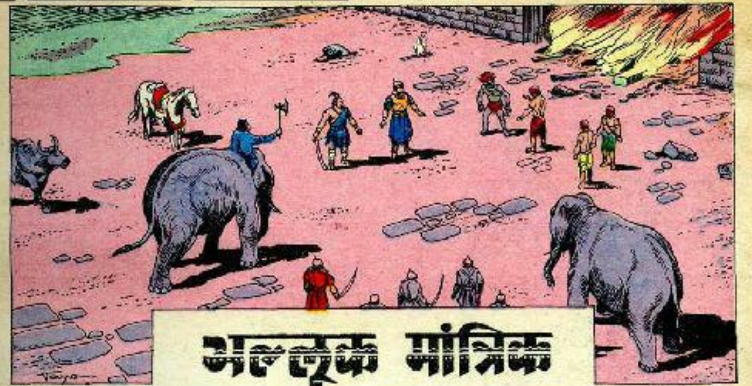
देव म्हणाला–"तथास्तु!" आणि कोष्टयाची इच्छा पूर्ण झाली.

परंतु तो दोन डोक्यांनी व चार हातांनी घरी परत येऊ लागला तेव्हां लोक "भूत आलं हो, भूत!" म्हणून ओरडू लागले व दांडक्यांनी त्याला मारू लागले. त्यातच तो मरण पावला.

अतिलोभीने अत्यंत लोभीला ही गोष्ट सांगितली व म्हणाला–"सोन्यावर तुझ्या मनाचे समाधान झाले नाही. तुला हिऱ्या माणक्यांची हाव होती. आतां काय झालं? जास्वंदीच्या फुलांहून लाल रक्ताने तू माखला गेला आहेस. रक्ताच्या चिळ-कांड्या उडत आहेत. तू हाव धरली होतीस त्या हिऱ्यांच्या पेक्षा तुझ्या डोळ्यांतून गळणारे पाण्याचे थेंब जास्त लकाकत आहेत. मित्रा, सोन्याहून हिऱ्यांची किमत जास्त असल्याचे तुला कळले, एवढयावरून तू सूज्ञ झाला नाहीस. पुढे येणारी संकटे व परिणाम कळण्या इतकी बुद्धी व विवेक माणसाजवळ असावा लागतो. तसे नसेल तर माणूस किती का बुद्धिमान असो, की थोर कुळात जन्मलेला असो, त्याच्यावर संकटे कोसळतात. माणसामध्ये व्यवहार-ज्ञान असावे लागते. ते नसेल तर सिंहाला पुनर्जीवित करणाऱ्या ब्राह्मणांसारखे स्वतःचा जीव घालवून बसावे लागते.

"ऐकू दे तरी ती गोष्ट!" अत्यंत-लोभी म्हणाला. अतिलोभी गोष्ट सांगू लागला.

भल्लूक मांत्रिक

[१४]

[भल्लूक मांत्रिक व कालीवर्मा मायावी मर्कटाचा पाठलाग करीत किल्लयाजवळ येऊन पोचले. किल्लयाच्या आत असलेल्या युद्धासंबंधी चांडाळ भल्लूकाने त्यांना कळविले. जितकेतूचा मंत्री जीवगुप्त तेथे आला व त्याने एका सैनिकाला कालीवर्मांकडे पाठविले. नागमल्लने व त्याच्या अनुयायांनी किल्लयाच्या फाटकाला आग लावली. पुढे–]

किल्लयाच्या फाटकाला आग लागून त्या ज्वाळा भगभग करू लाग-ल्याचे पाहून चांडाळ भल्लूक आनंदातिरि-काने धावत जाऊन सोंड तुटलेल्या हत्तीवर चढला व कालीवर्माला म्हणाला–"मालक, चला, आपण किल्लयात शिरू या. तेथे आपल्याला तो मायावी मर्कट सापडल्या शिवाय राहणार नाही." असे सांगून तो जळती लाकडे घेऊन नाचत असलेल्या आपल्या सेवकाला, म्हणजे रानटी शिका-ऱ्याला म्हणाला–"अरे, रानटी सेवका! लौकर ये आणि हत्तीला किल्लयात घेऊन चल."

रानटी शिकाऱ्याने हातातली जळती लाकडे दूर फेकून दिली व चोरांचा नायक नागमल्लला सावध करून चांडाळ भल्लूकाला म्हणाला–"आलोच भल्लूक मालक!" आणि हत्तीकडे जाऊ लागला, परंतु तेवढयात

नागमल्लाने त्याला म्हटले–"मला व माझ्या बरोबरच्या दोघांना येथे काय काम आहे? हे दोघां मांत्रिकामधले भांडण दिसते आहे. आम्ही आपल्या वाटेने निघून जातो आणि जंगलात राहून आपला धंदा सुरू करतो."

किल्ल्याच्या फाटकाजवळ पोंचतापोंचता कालीवर्माने ते ऐकले व संतापून आपली तलवार नागमल्लावर उगारून म्हणाला–"अगदी शेवटच्या क्षणालाही वाटमारीचा आपला धंदा तू सोडायला तयार नाहीस, नाही का? लक्षात ठेव. निःशस्त्र यात्रेकरूंना लुटण्यापुरतेच शौर्य व पराक्रम तुझ्या अंगात दिसतो आहे. समोर उभा राहून शत्रूशी युद्ध करण्याची हिंमत तुझ्यात नाही!"

नागमल्लाने एकदा चिडक्या दृष्टीने सर्वांच्याकडे पाहिले व म्हणाला–"मी अट्टल चोर असलो तरी मला शत्रू कोण व मित्र कोण कळत हे. आपल्या पोटापुरता ज्या कोणाजवळ पैसा अडका सापडेल त्यांना मी लुटतो. किल्ल्यात दुर्मुख राजाचा जय झाला काय किंवा त्याचा शत्रू सामंत सूर्यभूपतीचा जय झाला काय, मला काय मिळणार आहे?"

नागमल्ल त्यांच्या बाजूने राहण्यासाठी काही पगार किंवा प्रलोभनाच्या आशेने असे बोलतो आहे, हे ओळखून व चिडून जाऊन भल्लूक मांत्रिक आपल्या तलवारीचे टोक नागमल्लाच्या खांद्याला लावून त्याला दरडावून म्हणाला–"हे बघ रे, नागमल्ला! बजावून ठेवतो, ही तलवार मंत्रदंडासारखी असती तर तुला या क्षणी येथल्या येथे एक कोल्हा करून टाकले असते. राजा दुर्मुख सोडून आज कोणीही दुसरा जिंकला तर एखाद्या क्रूर रानटी जनावरासारखी तुझी शिकार केल्याशिवाय राहणार नाही. ही गोष्ट विसरलास वाटते?"

तत्क्षण नागमल्लला वाटले की राजा दुर्मुखाच्या बाजूस राहण्यातच आपले हित आहे. त्याच्या रक्षणासाठी मांत्रिकासारखे आणि राक्षसासारखे तयार असतां नक्कीच तो राजा उदयगिरीचा पुन्हा राजा होणार. त्याच्या मनात तो विश्वास उत्पन्न झाला. नागमल्ल आपल्या दोघां अनुयायांकडे वळून म्हणाला–"हे पहा रे, आज आपण झाडावरच्या मुंग्यासारखे आयुष्य घालविण्याच्या संकटातून वांचलो. दुर्मुख महाराजांच्या बाजूने युद्ध करून आपण शत्रूचा संहार केला की ते आपल्याला सैन्यात मोठ्या पगाराची नोकरी दिल्याशिवाय राहणार नाहीत."

त्यांच्या नायकाने म्हटल्याबरोबर दोघां अनुयायांनी तलवार आकाशात उभी धरून "दुर्मुख महाराज की जय!" असा जयघोष केला आणि तलवारीने फाटकाची जळती लाकडे दूर सरकावून आत शिरायला वाट तयार करू लागले.

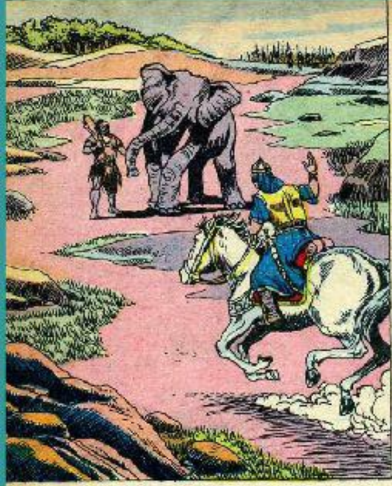
भल्लूक मांत्रिक व कालीवर्मा आपापल्या वाहनांवर बसले व चांडाळ भल्लूकाला म्हणाले–"आपण सर्व मिळून दहा जणांहून जास्त नाही. आपण करावयाचे मुख्य काम म्हणजे मायावी मर्कटाच्या हातात असलेला मंत्रदंड काढून घ्यायचा. त्यानंतर दुर्मुख राजाला वांचवायचे. त्यासाठी तुमच्यापैकी प्रत्येकाने साहस व पराक्रमाची शिकस्त करून दाखविली पाहिजे."

सर्वांनी आपापली शस्त्रे उडवीत या खेपेस "कालीवर्मा की जय!" असा जयघोष केला.

कालीवर्मा घोड्यावर बसून किल्ल्यात वाट काढीत पुढे निघाला, परंतु तितक्यात काहीतरी आठवल्यासारखा घोडा मागे वळवून म्हणाला–"तो उग्रदंड राक्षस कोठे आहे?"

त्यावेळी उग्रदंड राक्षस एका हत्तीची सोंड धरून त्याला बरोबर चालवीत जितकेतूचा मंत्री जीवगुप्त होता त्या बाजूला जाऊ लागल्यासारखा दिसला. ते पाहून कालीवर्मा आश्चर्यचकित होऊन भल्लूक मांत्रिकाला म्हणाला–"गुरुवर्य! असं दिसतं आहे की उग्रदंड राक्षस आपला शत्रू जितकेतू याच्या पक्षात जाण्याच्या विचारात दिसतो आहे!"

"तसे असेलसे मला वाटत नाही. त्याला माझ्याशी काहीतरी काम असल्याचे कळले आहे. म्हणून लौकर जाऊन पाहून ये, काय तो म्हणतो ते!" भल्लूक मांत्रिक म्हणाला.

ते ऐकताच चांडाळ भल्लूक दुसऱ्या एका हत्तीवर बसलेल्या दुर्मुखाच्या अंगरक्षकांना म्हणाला–"अरे, अंगरक्षक वीर हो! तो राक्षस कालीवर्मा मालकाच्या विरुद्ध उलटला की काय, न जाणे! आपण त्याच्या मागे त्याच्या रक्षणाला जाणे बरोबर होईल की नाही, विचार करा." असे सांगून त्याने रानटी सेवकाला त्या बाजूला आपला हत्ती वळवायला सांगितले व कालीवर्माच्या हत्तीला नेवविले.

घोड्यावर कालीवर्मा, एका हत्तीवर चांडाळ भल्लूक व दुसऱ्यावर अंगरक्षक या सर्वांना आपल्याकडे येत असलेले पाहून उग्रदंड चकित झाला आणि काय वाटेल ते असो सावध राहणे बरे असा विचार करून त्याने आपली दगडी गदा उजव्या हातात घेऊन वर उचलून धरली व हत्तीची सोंड ओढून त्याला वळविली व उभा राहिला.

कालीवर्मा उग्रदंडाच्या जवळ पोंचताच म्हणाला–"उग्रदंडा! हे काय चालविले आहेस रे? आमच्याबरोबर किल्ल्यात जाऊन सूर्यभूपतीच्या हातातून दुर्मुखाला वांचवू या असे नव्हते का ठरले?"

"कालीवर्मा! राजा दुर्मुख अद्याप जिवंत आहे असेच का वाटते आहे तुला?" उग्रदंड राक्षसाने कालीवर्माला विचारले.

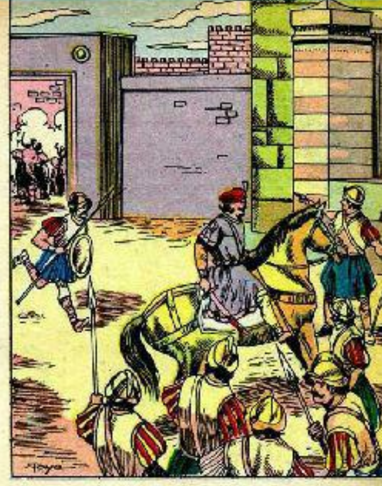
"तो जिवंत नसेल, असे तुला कसे काय वाटले? किल्ल्यात त्या बाजूने काही सैनिक आहेत, हे दिसत नाही का? तसे नसते तर किल्ल्याच्या आत जे युद्ध चालू असल्याचा ओरडा ऐकू येत आहे, ते युद्ध कोणामध्ये चालू असेलसे वाटते, तुला?" कालीवर्माने विचारले.

उग्रदंड राक्षस दूर उभे असलेल्या मंत्री जीवगुप्ताकडे व त्याच्या सैनिकांकडे बोट दाखवून म्हणाला–"कालीवर्मा! तुम्ही सर्व किल्ल्याच्या फाटकासमोर उभे राहून भांडणात वेळ घालविलात. अजून काही बिघडले नाही. लगेच किल्ल्यात शिरून दुर्मुख राजाला वांचवित असतां त्या मायावी मर्कटाच्या हातात गेलेला मंत्रदंड-सुद्धां मिळवायचा आहे!"

"आम्ही तेच काम करायला निघालो आहो. परंतु तू ह्या हत्तीला बरोबर घेऊन कोठे निघालास?" कालीवर्माने विचारले.

उग्रदंड राक्षस आपली दगडी गदा जीवगुप्त व त्याच्या अनुयायांकडे फिरवून म्हणाला–"तो मंत्री आणि त्याच्या बरोबरचे सैनिक तुमच्या पाठोपाठ किल्ल्यात शिरण्याचा प्रयत्न करू लागले तर त्यांना थोपवून धरण्यासाठी!"

ते ऐकल्यावर कालीवर्मा त्याच्या मनाचे समाधान झाल्यासारखा किल्ल्याच्या फाटकाकडे परतला. त्यानंतर सर्व जयघोष करीत किल्ल्यात शिरले. एका हत्तीवर तलवारी घेऊन अंगरक्षक आणि दुसऱ्या हत्तीवर परशु घेऊन चांडाळ भल्लूक, घोड्यावर कालीवर्मा, रेड्यावर भल्लूक मांत्रिक आणि त्यांच्या मागून मोठ्याने ओरडत चोरांचा नायक नागमल्ल व त्याचे अनुयायी या सर्वांना आत शिरत असलेले पाहून त्या वेळपर्यंत सामंताच्या बाजूने

दुर्मुख राजाच्या बाजूने लढणाऱ्या सैनिकाशी युद्ध करणारे सैनिक भयभीत झाले व ओरडू लागले–"सूर्यभूपती महाराज! भल्लूक मांत्रिक हत्तींचे सैनिक घेऊन आपल्यावर चालून येतो आहे. तूर्त पळून जाण्यातच आपले हित आहे!"

त्या पाठोपाठ एका लहानग्या घराच्या पाठीमागून सामंत सूर्यभूपती घोड्यावरून पुढे आला. त्याच्या हातात रक्ताने माखलेली तलवार होती. म्हणाला–"तुम्ही भिण्याचे मुळीच कारण नाही. दुर्मुखाच्या बाजूने लढणाऱ्या जवळजवळ सर्वांचा फडशा झाला आहे. हा भल्लूक मांत्रिक आपल्याला काय करणार? मर्कटाच्या रूपात आपल्या

बाजूने जो आहे तो भल्लूक मांत्रिकाहून जास्त मंत्रबळ प्राप्त असलेला दुसरा मांत्रिकच आहे!"

सामंत भूपतीला पाहतांच कालीवर्माला त्वेष चढला व तो दात ओठ चावून म्हणाला–"काय रे सामंता! माकडांच्या मदतीने तुला सिंहासन मिळणार आहे का रे? कोठे आहे, राजा दुर्मुख? त्याच्याच हाती मी तुझे डोके उडवतो, पहा!"

इतक्यात त्या घराच्या छोटया भिंतीवर मायावी मर्कट उडी मारुन बसला व किच किच करू लागला. मान वर करुन सर्वांनी त्याला पाहिले. त्या मर्कटाच्या उजव्या हातात मंत्रदंड होता. तो आपल्या डाव्या हातात कोणाचे तरी मुंडके शेंडी धरून लोंबत ठेवून म्हणाला–"अरे, कालीवर्मा! तू राजा दुर्मुख कोठे आहे, विचारीत होतास नाही का? हे पहा, त्याचे मुंडके! त्याचा देह कोठे आहे तो तू शोधून काढण्यापूर्वीच तुझं मुंडके राजा सूर्यभूपती कापून जमिनी-वर लोळवील!"

तत्क्षण भल्लूक मांत्रिक तलवार व आपले वाहन रेडयाला त्या बाजूला हाकीत म्हणाला–"अरे मायावी मर्कटाचे सोंग करणाऱ्या भ्रांतिमती! तू माझा मंत्रदंड चोरलास यासाठी तुला एवढया उडया मारण्याचे कारण नाही. माझ्या हातातली ही तलवार त्या मंत्रदंडाच्या मानाने कोण-त्याही तऱ्हेने कमी नाही, हे लक्षात ठेव! तुझा गुरु तांत्रिक मिथ्या मिश्रसुद्धा ब्रह्मपुत्रा नदीकाठचा प्रदेश सोडून या जंगलातली धूळ खात फिरतो आहे वाटते?"

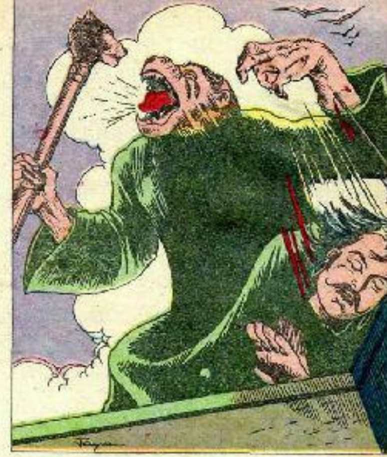
त्या प्रश्नाचे उत्तर देण्याऐवजी मायावी मर्कट दांत काढून दाखवीत किचकिच करीत थट्टेत म्हणाला–"भल्लूक मांत्रिका! तू आपल्या मंत्रबळाने डोळयात अंजन घालून पहा ना, माझा गुरु कोठे आहे तो! कदाचित् ते तुझा गुरु भल्लूकपाद याचे मुंडके कापण्यासाठी हिमालय पर्वतातल्या शिळेवर आपली तलवार घासुन तिला धार चढवीत असावेत."

ते ऐकून भल्लूक मांत्रिक संतापला व दांत ओठ चावून कालीवर्माला म्हणाला–"कालीवर्मा व चांडाळ भल्लूका! तुम्ही या फाटकावर कडक नजर ठेवा! किल्ल्या-तून सामंताच्या बाजूचा एकदेखील सैनिक बाहेर जाता कामा नये. या मायावी मर्क-टाला व सामंताला धरून यांच्या अंगांची खांडकी उडवून टाका!"

भल्लूक मांत्रिकाच्या तोंडून ते बोलणे पुरते बाहेर पडण्याच्या आत चांडाळ भल्लूकाच्या हत्तीवर बसलेल्या रानटी शिकाऱ्याने सोडलेला बाण मायावी मर्क-टाच्या उजव्या हाताला लागला आणि त्याच्या हातातले ते मुंडके जमिनीवर लोळू लागले.

ते मुंडके खाली पडतांच दुसऱ्या हत्तीवर बसलेले दुर्मुखाचे अंगरक्षक उडी मारून त्या बाजूला धावले व मुंडके उचलून पहात म्हणाले–"हे महाराज दुर्मुख यांचे डोके नाही! हा मायावी मर्कट आपल्याला फस-वीत होता."

दुसऱ्या क्षणाला चांडाळ भल्लूकाने "शिरीषवन भैरवा!" असा घोष केला व आपल्या सेवकाची पाठ थोपटीत म्हणाला–"शाबास सेवका! तू हा बाण मारून त्या मायावी मर्कटाची घमेंड जिरविलीस! आम्ही राजा दुर्मुखाच्या शोधार्थ हा सर्व

किल्ला चाळून काढू. जो कोणी समोर येईल त्याचे मुंडके हा परशू उडवील. कोणी निसटलाच तर तू त्याला आपल्या बाणाने टिपून काढ!" असे म्हणत त्याने परशूच्या दांडयाने हत्तीला पुढे व्हायला खुणावले.

हत्ती चीत्कार करून पुढे निघाला. मायावी मर्कट भिंतीवरुन उडी मारून कोठे तरी पळाले. तेव्हां कालीवर्मा मांत्रिकाला म्हणाला–"गुरुवर्य! आपण प्रथम सामंत भूपती व त्याच्या सैनिकांचा समाचार घेतला पाहिजे! दुर्मुख राजा निःसंशय या किल्ल्यातच कोठेतरी जिवंत असला पाहिजे."

"भल्लूकपाद गुरुवर्य! असा घोष करून व तलवार उगारीत भल्लूक मांत्रिक दुर्मुखाच्या सैनिकांना संबोधन करीत म्हणाला– "राजा दुर्मुखाच्या बाजूने लढणाऱ्या सैनिक हो, ऐका! तुम्ही सर्व आमच्याबरोबर चला. जो कोणी आम्हांला आडवा येईल त्याचे डोके ही मंत्रवलेली तलवार जमिनीवर लोळवील."

सामंताच्या सैनिकासमोर उभे राहू न शकल्यामुळे आजूबाजूला लपून बसलेले राजा दुर्मुखाचे सैनिक धावत पुढे आले आणि मांत्रिकाला म्हणाले–"आमचे महाराज! सभा मंडपानजिक सिंहासन आहे त्या दालनात स्वतःला वांचवून लपून बसले आहेत."

"तरमग तुम्ही वाट दाखवायला पुढे व्हा! तुम्हांला भिण्याचे मुळीच कारण नाही. आम्ही शत्रूला थोपवून ठेवतो." कालीवर्मा दुर्मुखाच्या सैन्याला धीर देत म्हणाला.

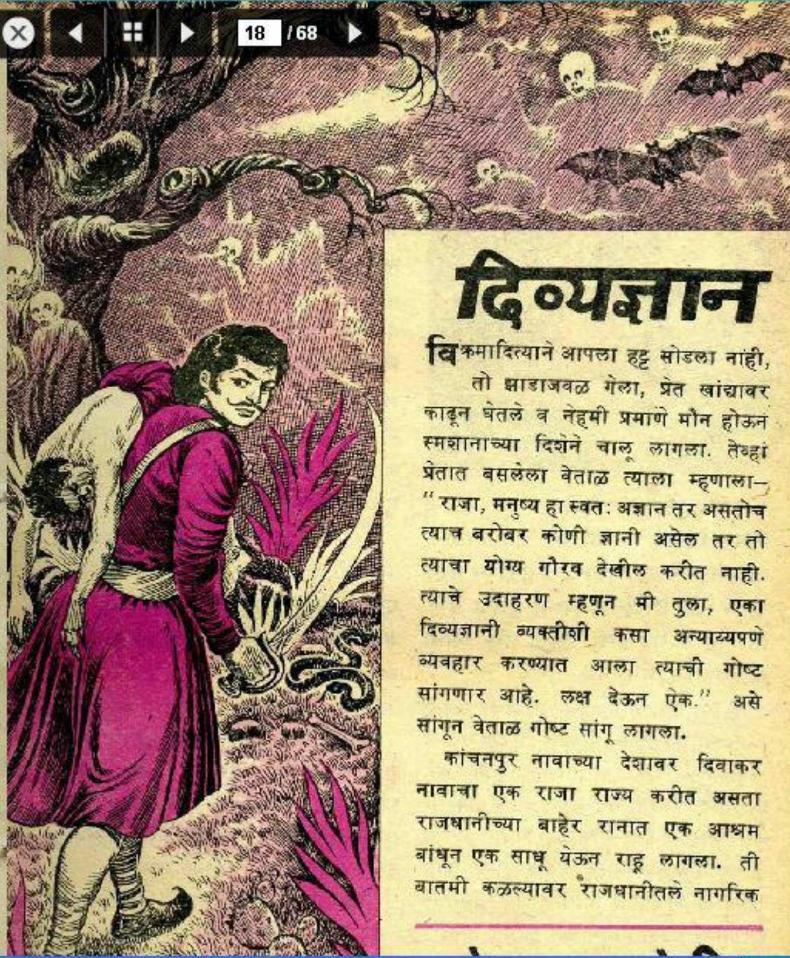
कालीवर्मा व भल्लूक मांत्रिक सभामंडपाच्या दिशेने निघाले. वाटेत त्यांना शत्रूचा एकही शिपाई आडवा आला नाही. कारण ते सर्व किल्ल्याच्या दुसऱ्या टोकाला सामंत राजा व मायावी मर्कट यांच्या जवळ जमा होऊन पुढे काय सरावयाचे या विचारात होते.

कालीवर्मा व भल्लूक मांत्रिक सभामंडपाजवळ पोचणार तेवढ्यात हत्तीवर चांडाळ भल्लूकही तेथे आला. त्याच वेळी सभामंडपानजिकच्या दालनाचे दार उघडले. सर्व चकित होऊन पाहू लागले. राजा दुर्मुख सिंहासनावर बसलेला होता.

सर्वांना उद्देशून दुर्मुख हात वर करून म्हणाला–"चांडाळ भल्लूका! पुन्हां सिंहासनावर बसण्याची माझी इच्छा पूर्ण झाली. आतां तू पाहिजे तर माझे मुंडके कापून आपल्या गुरूला दे. मी काही एक म्हणणार नाही."

चांडाळ भल्लूक ते ऐकताच आनंदातिरेकाने हत्तीवरून उडी मारून खाली उतरला आणि परशू घेऊन सभामंडपाच्या दिशेने निघाला. (क्रमशः)

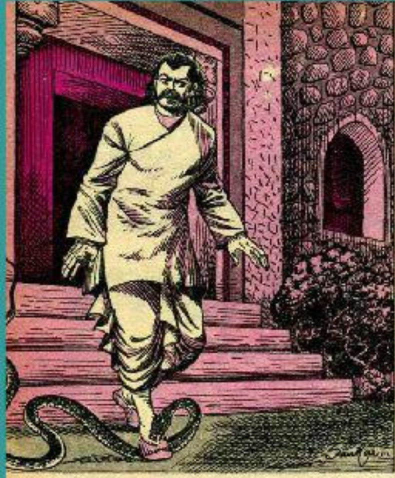

दिव्यज्ञान

विक्रमादित्याने आपला हट्ट सोडला नांही, तो झाडाजवळ गेला, प्रेत खांद्यावर काढून घेतले व नेहमी प्रमाणे मौन होऊन स्मशानाच्या दिशेने चालू लागला. तेव्हां प्रेतात बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला– "राजा, मनुष्य हा स्वतः अज्ञान तर असतोच त्याच बरोबर कोणी ज्ञानी असेल तर तो त्याचा योग्य गौरव देखील करीत नाही. त्याचे उदाहरण म्हणून मी तुला, एका दिव्यज्ञानी व्यक्तीशी कसा अन्याय्यपणे व्यवहार करण्यात आला त्याची गोष्ट सांगणार आहे. लक्ष देऊन ऐक." असे सांगून वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

कांचनपुर नावाच्या देशावर दिवाकर नावाचा एक राजा राज्य करीत असता राजधानीच्या बाहेर रानात एक आश्रम बांधून एक साधू येऊन राहू लागला. ती बातमी कळल्यावर राजधानीतले नागरिक

साधूच्या दर्शनाला जाऊन आपले भविष्य त्याला विचारू लागले. तो साधू लोकांना त्यांच्यावर केव्हां व कोणत्या प्रकारचे संकट येणार आहे ते सांगे व त्यांना सावध करी. तो सांगे ते खरे होई. म्हणून लोक त्याला दिव्यज्ञानी म्हणू लागले.

दिव्यज्ञानीच्या अपूर्व ज्ञानाची कीर्ती राजाच्या कानापर्यंत पोचली. परंतु राजाचे दिवाकरचे असे ठाम मत होते की, माणसाचे जसे प्रारब्ध असते तसेच होते. ते बदलण्याची शक्ती कोणातही नसते. म्हणून दिव्यज्ञानीकडून काही कळले तरी काय फायदा? कारण जे विधिलिखित असते ते पुसण्याची शक्ती मानवाच्या हातात नाही."

परंतु राजाचा मंत्री सुदर्शन याचे मत निराळे होते. त्याला वाटे की भविष्यकाळात काय होणार हे पहिल्यानेच कळले तर नक्कीच फायदा होईल. प्रधानाचा मुलगा जन्मल्यापासून आजारीच होता. मोठेमोठ्या वैद्यांनी औषधपाणी करून हात टेकले. म्हणून सुदर्शनला वाटले की दिव्यज्ञान्याकडून मुलाच्या नशिबांत काय आहे विचारून कदाचित मुलाला निरोगी करायला काहीतरी मार्ग निघेल. प्रधानाच्या तोंडून मुलाविषयी सर्व माहिती विचारून घेऊन दिव्यज्ञानी म्हणाला–"तुमच्या मुलाला ग्रहांची पीडा आहे. मी सांगतो तशी ग्रहशांती केल्यावर मुलगा चांगला बरा होईल."

दिव्यज्ञानीने सांगितल्याप्रमाणे प्रधानाने ग्रहशांती केली व एका महिन्याच्या आत मुलाची प्रकृती सुधारली. सुदर्शनला फार आनंद झाला व तो दिव्यज्ञानीला काहीतरी भेटवस्तू द्यायला गेला.

परंतु दिव्यज्ञानी त्याला म्हणाला–"प्रधान, मी सर्वसंगपरित्याग केला आहे. मला कोणत्याही वस्तूची गरज नाही." त्याने उलट प्रधानालाच एक औषध देऊन सांगितले की, सांप चावल्यावर त्या औषधाचे सेवन केले तर सापाचे विष उतरते.

सापाची भीती कोणाला वरे असेल, असा विचार करीत घरी तो गेला.

दुसऱ्या दिवशी तो पहाटे उठला व अंधुक प्रकाशात त्याचा पाय चुकून सापावर पडला. साप त्याला चावला. तेव्हां त्याने दिव्यज्ञानीने दिलेले औषध घेतले व त्याच्या जिवावरचा धोका टळला. ती गोष्ट कळल्यावर राजा दिवाकर याच्या मनात औत्सुक्य थोडे वाढले. त्याला वाटले की कदाचित् दिव्यज्ञानी फक्त भविष्यच वर्तवीत नसावा. त्याच्या अंगात भविष्य बदलण्याची शक्तीसुद्धा असावी. म्हणून तो एक दिवस शिकारीला जंगलात निघाला असतां दिव्यज्ञानीच्या कुटीत गेला आणि दिव्य ज्ञानीचे दर्शन करून त्याने त्याला विचारले–"महात्मन्, आज मी शिकारीला निघालो आहे. आज मला कशा स्वरूपाचे सावज सांपडेल?"

"आज आपल्याला एकही सावज मिळणार नाही!" दिव्यज्ञानी म्हणाला.

राजा त्या पूर्वी शिकारीला गेला आणि एकही शिकार त्याच्या हाती आली नाही असे कधी झाले नव्हते. म्हणून तो जंगलात असा विचार करीत निघाला की या दिव्यज्ञानीचे भविष्य खोटे ठरणार. परंतु दिव्यज्ञानीचे भविष्य खरे ठरले. त्या दिवशी राजाला एक ससादेखील शिकार करण्यास सापडला नाही.

ही गोष्ट घडली त्यानंतर थोड्याच दिवसांनी शेजारच्या राजाने कांचनपुरावर स्वारी केली. घनघोर युद्ध झाले. शेजारचा राजा

फार शूर होता व त्याचे सैन्यसुद्धा मोठे होते. म्हणून राजाने दिव्यज्ञानीकडे जाऊन विचारले–"या युद्धाचा परिणाम काय होईल?" तेव्हां दिव्यज्ञानी म्हणाला–"महाराज, या युद्धात आपल्याला सहजीविजयप्राप्ती होईल.

या खेपेला सुद्धा दिव्यज्ञानीने वर्तवलेले भविष्य खरे ठरले. स्वतःला शक्तिशाली मानून शत्रूने घमेंडीत कांचनपुराच्या राज्यात शिरून कांचनपूरच्या सैन्याची धुळदाण उडवून देण्याचा प्रयत्न केला. परंतु त्याचा अंदाज चुकला आणि त्याच्या सैन्याचा पूर्ण विमोड झाला.

त्यानंतर राजा दिवाकर व प्रधान सुदर्शन यांचे दिव्यज्ञानी विषयी बोलणे झाले.

राजा म्हणाला–"दिव्यज्ञानी भविष्य सांगण्यात निपुण आहे. परंतु ते बदलण्याची शक्ती त्याच्यात नाही. त्याने तुझ्या मुलाला आजारात बचावले. तुला सर्प दंशातून वाचविले. म्हणून तुला वाटते आहे की त्याच्यात भविष्य बदलण्याची शक्तीसुद्धा असली पाहिजे. परंतु माझ्या पाहण्यात आल्याप्रमाणे दिव्यज्ञानी कित्येकांना त्यांचा आजार बरा होणे अशक्य आहे, असे सांगून परत पाठवतो व त्यांचा आजार खरोखरच बरा होत नाही. त्यांना ही गोष्ट नक्कीच माहीत होती की तुमच्या मुलाचा आजार नक्की बरा होणार व तुम्हांला साप चावला तरी तुम्ही निश्चित वाचणार. तुमच्या जिवाला धोका नाही."

राजाचे ते मत ऐकल्यावर सुदर्शनने स्वत: दिव्यज्ञानी जे भविष्य वर्तवितो त्या संबंधी बारकाईने चौकशी सुरू केली. शेवटी राजा म्हणाला ती गोष्ट खरी असल्याचे त्याला पटले. कारण दिव्यज्ञानी काही लोकांना सांगे की त्यांच्यावर कशा स्वरूपाची संकटे ओढवणार आहेत? आणखी काहीजणांना त्याने सांगितले की त्यांच्या प्रयत्नात त्यांना यश येणे शक्य नाही. काही लोकांना त्याने भविष्यकाळात त्यांच्या हिताच्या गोष्टी घडण्याचे भविष्य वर्तावले. अशा तऱ्हेने दिव्यज्ञानीच्या भविष्यावर अवलंबून राहून की त्यांना त्यांच्या प्रयत्नात यश मिळणार नाही, लोकांनी प्रयत्न करण्याचे सोडले. ज्यांना भविष्यकाळात लाभ होणार-असे कळले त्यांनीसुद्धा काम करायचे सोडले. या सर्व गोष्टी कळल्यावर एके दिवशी रात्री सुदर्शन आपल्या दोघां विश्वासपात्र नोकरांबरोबर दिव्यज्ञानीच्या कुटीत आला. दिव्यज्ञानी झोपलेला होता. त्याला उठवून एका रथात बसवून एका नोकराबरोबर दूर परदेशात त्याला पोचता करविला आणि दुसऱ्या नोकराला दिव्यज्ञानीचा वेष करून कुटीत सोडले.

दुसऱ्या दिवसापासून तोतया दिव्यज्ञानी जे भविष्य सांगे ते खोटे ठरू लागले. काही दिवसांनी जनतेचा दिव्यज्ञानीवरचा विश्वास उडाला. प्रजेने त्या कुटीकडे जाणे सोडले.

[illegible] दिव्यज्ञानीचा वेष टाकून देऊन परतला.

येथवर गोष्ट सांगून वेताळाने विचारले– "राजा, दिव्यज्ञानीने प्रधानावर केवढा उपकार केला होता? त्याने प्रजेचे अनेक प्रकारे हित केले होते. अशा दिव्यज्ञानीला प्रधानाने परदेशात का पाठविले? त्याने कोणाचे कधी वाईट केले नव्हते? या शंकाचे समाधानकारक उत्तर माहीत असून तू दिले नाहीस तर परिणाम तुला माहीतच आहे, तुझ्या डोक्याची शंभर शकले होऊन तुझ्याच पायावर लोळू लागतील."

राजा विक्रमादित्य म्हणाला–"दिव्यज्ञानीला भविष्य वर्तवून ते बदलण्याची शक्ती असती तर त्याच्या हातून प्रजेचे नक्कीच कल्याण झाले असते. परंतु राजाने प्रत्यक्ष पाहून सिद्ध केल्याप्रमाणे त्याच्या अंगात फक्त भविष्य वर्तवण्याचीच शक्ती होती. म्हणून प्रजेचे हित होण्याऐवजी अहितच होण्याची शक्यता जास्त होती. कारण ज्या कोणाला आपले भविष्य कळले त्यांनी स्वत: प्रयत्न करणेच सोडून दिले व आळशासारखे स्वस्थ बसून राहाले. मानवाला कर्म करणे आवश्यक आहे. त्याचे फळ हे त्याने भविष्यावर सोडावयाचे असते. परंतु भविष्य आधी कळल्यावर त्याने कर्म करायचेच सोडले व आळशासारखा स्वस्थ बसून राहला तर जगाच्या व्यवहार कसा चालावयाचा? प्रयत्न करीत असतां अपयश पदरी पडले तर पुढच्या प्रयत्नाला लागताना मानव जुन्या चुका करण्याचे टाळतो. ज्ञानवृद्धीसाठी प्रयत्न करणे आवश्यक आहे. चुका झाल्यातरी त्या पुढच्या प्रयत्नात अनुभव म्हणून उपयोगी पडतात व ज्ञानाची वृद्धी होते. परंतु जर माणसाला प्रयत्नाचे फळ प्रथमच कळले तर तो प्रयत्नच करायला तयार होणार नाही. मानव उन्नतीच्या दृष्टीने भविष्य कळणे धोक्याचे आहे. देशाला देखील ते धोक्याचे आहे, असा विचार करून प्रधानाने जे केले ते राज्यावरचे संकट टाळण्यासाठी, प्रजेच्या हितासाठी केले. त्यांत त्याला दोषी ठरविता येणार नाही."

अशा तऱ्हेने राजाचे मौन भंग होताच वेताळ प्रेतासह अदृश्य झाला आणि झाडाला जाऊन लोंबकळ लागला. (कल्पित)

वंश व गुण

फार प्राचीन काळची गोष्ट आहे. सिंध देशात सोमनाथ नांवाचा एक ब्राह्मण रहात असे. त्याला वज्रनाभ नावाचा मुलगा होता. त्याचे एका धीवराच्या मुलीवर प्रेम होते. ती मुलगी दिसायला फार सुंदर होती व सद्‌गुणीपण होती. तिच्या अंगावरचे कपडे पाहूनच ती ब्राह्मणकन्या नसल्याचे कळे.

परंतु वडिलांना कळले की मुलगा एका धीवरकन्येच्या नादी लागून तिच्याशी लग्न करणार आहे तर ते त्यांना मान्य होणार नाही. म्हणून वज्रनाभाने आपल्या एका मित्राचा सल्ला घेतला. मित्राने सल्ला दिला–"तु त्या मुलीला ब्राह्मणासारखे लुगडे नेसायला सांगून वडिलांना दाखव आणि ती ब्राह्मण कन्या असल्याचे सांग. तू तिच्याशीच लग्न करणार असल्याचे ही सांग. लग्न झाल्यावर खरी गोष्ट कळली तरी विशेष बिघडणार नाही.

वज्रनाभ त्या धीवरकन्येला ब्राह्मणांसारखे लुगडे वगैरे नेसवून वडिलांकडे गेला. म्हणाला–"बाबा! ही ब्राह्मणाची मुलगी आहे, मी हिच्याशी लग्न करणार आहे."

ते ऐकून ती मुलगी घाबरुन म्हणाली–"नाही हो, हे खरं नाही. मी ब्राह्मण जातीची नाही, मी धीवर जातीची आहे." तत्क्षण सोमनाथाने वज्रनाभाच्या मुस्कुटात एक दिली व म्हणाला–"मूर्खा! खोटे बोलायला तुला लाज वाटली नाही! अशी सत्यभाषिणी इमानदार मुलगी माझी सून झाली तर त्याबद्दल मलो अभिमानच वाटेल. परंतु तू त्या मुलीला विचार की ती तुझ्यासारख्या खोटे बोलणाऱ्याशी लग्नाला तयार आहे की नाही?"

शेजारणीची नक्कल

जानकी आणि पार्वती शेजारी शेजारी रहात. पार्वती फार हुषार व धोरणी बाई होती. ती उत्तम गृहिणी होती. म्हणून तिचा संसार सुखाचा होता. परंतु जानकी तिचा हेवा करी. ती पार्वतीच्याहून तिचा संसार जास्त सुखाचा व वैभवसंपन्न आहे, हे दर्शविण्याचा सतत प्रयत्न करी. ती श्रीमंताचा थाट दाखविण्यासाठी मूल्यवान वस्तू खरेदी करून त्याचे प्रदर्शन करी. परंतु पार्वती हुशार होती. म्हणून तिचा संसार साधा असूनही नीटनेटका असे.

ते जानकीला जाणवत होते. म्हणून तिचा ईर्ष्याग्नी जास्त पेटे. तिने आपल्या पतीला काहीतरी उपाय सुचवायला सांगितले. तिच्या पतीला बायकोची ती दिखाऊ वृत्तीच पसंत नव्हती. म्हणाला–"शेजारणीहून तू वरचढ असल्याचे दाखवितेस व माझ्या डोक्यावर कर्ज वाढत चालले आहे. यापुढे तू कोणतीही जास्त किमतीची वस्तू विकत घेण्याच्या भानगडीत पडू नकोस. शेजारणी काय विकत घेतात ते प्रथम पहा व त्यानंतर तू विकत घे." पतीचा सल्ला जानकीने मान्य केला त्या वेळेपासून तिला थोडी मनःशाती लाभू लागली.

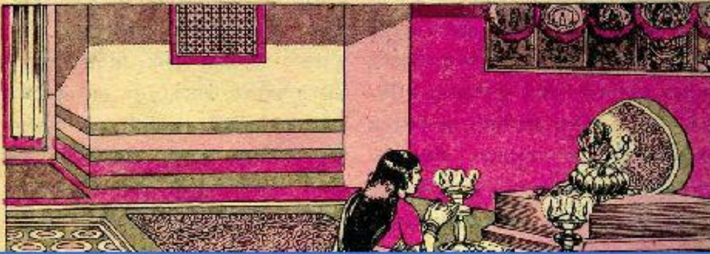
जानकी व पार्वती दोघींना मूलबाळ नव्हते. त्यांना गावात कोणी थोर साधुबुवा आल्याचे कळले. ते लोकांच्या इच्छा पूर्ण व्हाव्या म्हणून आशीर्वाद देतात व त्याप्रमाणे त्या पूर्णही होतात, अशी वदंता होती. ते कळल्यावर पार्वती त्या साधूबुवांच्या दर्शनाला गेली. पार्वती गेल्याचे कळल्याबरोबर जानकीसुद्धा त्या बुवांच्या दर्शनाला धावली. दोघींनी त्या बुवांची पादपूजा केली. बुवांनी दोघींना एक मंत्र सांगून म्हटले–"तुम्ही दोघी या मंत्राचा जप करा, तुमची इच्छा पूर्ण होईल."

त्यानंतर दोघी आपापल्या घरी परतल्या. पार्वती तिला एक सुंदर मुलगा व्हावा अशी इच्छा मनात बाळगून मंत्राचा जप करू लागली.

आता जानकी विचार करू लागली की, पार्वती कोणती इच्छा मनात बाळगून मंत्र जपते आहे? हे परंतु तिला एवढे मात्र वाटे की पार्वतीसारखेच आपल्याला आयुष्य घालवायला मिळावे. तोच सल्ला तिला तिच्या पतीने दिला होता. म्हणून तिने ही इच्छा मनात ठेवून मंत्र जपायला सुरवात केली की, पार्वतीला जे काही आयुष्यात होत राहील, तेच आपल्याला होत रहावे.

काही महिन्यांनी पार्वतीला एक सुंदर मुलगा झाला. कदाचित मंत्राचा परिणाम म्हणूनच की काय जानकीलासुद्धा एक सुंदर मुलगा झाला. ते कळल्यावर जानकीच्या पतीला परमानंद झाला. त्यांत बायकोने किती हुशारीने बरोबर इच्छा करून मंत्र जपला याबद्दल त्याने बायकोचे कौतुक केले. या उलट जानकीला वाटले की पतीने दिलेल्या सल्ल्याप्रमाणे ती वागली म्हणून तिला पुत्रप्राप्ती झाली व तिने पतीची खूप वाखाणणी केली.

एके दिवशी अचानक पार्वतीच्या घरात चोर शिरले आणि घरातली चीजवस्तु उचलून निघून गेले. त्याच दिवशी रात्री जानकीच्या घरातही चोरी झाली. या चोरीत पार्वतीचेच जास्त नुकसान झाले. कारण तिला मदत करायला कोणी श्रीमंत गृहस्थ नव्हते. नुकसान भरपाई व्हायला तिला कित्येक वर्षं लागणार होती. परंतु जानकीची गोष्ट तशी नव्हती. कारण तिला मदत करणारे पुष्कळ लोक होते. तिचं नुकसान भरून काढणारे अनेक नातेवाईक होते. परंतु मंत्राचा प्रभावच की काय तिच्या मदतीला कोणी आलं नाही. त्या दिवसापासून पार्वतीला कष्ट सहन करावे लागले तेच जानकीलासुद्धा सहन करावे लागले. ती देवाजवळ मागणे मागू लागली की देवा, यापुढे पार्वतीवर कोणते ही संकट येऊ देऊ नकोस!

भोळा बाळू

बाळू हा अगदी भोळा होता. लहानपणीच आईवडील वारले, तेव्हांपासून त्याला त्याच्या आजीनेच वाढविले. तो स्वभावाने फार चांगला होता. परंतु त्याला बरे-वाईट, शुभअशुभ काहीच कळत नव्हते, म्हणून तो काही तरी चूक करायचा आणि लोकांच्या शिव्या खायचा.

एकदां त्यांच्या गावातल्या सर्व विहिरी अटल्या, तेव्हां सर्व गावकरी दूर नदीवर जाऊन पाणी आणू लागले. एकदा बाळू एका गल्लीतून जात असतां एक म्हाताऱ्या बाई नदीवरून घागर भरून पाणी घेऊन येत होत्या. वय जास्त झाल्यामुळे त्यांना ती घागर उचलून आणणे जड वाटत होते. त्यांनी घागर एका ओटयावर ठेवली. पुन्हां उचलू लागल्या तर उचलता येईना. बाळू धावत पुढे गेला आणि घागर उचलून देऊ लागला.

त्या बाई ओरडल्या–"मूर्खा! सोवळयाचे पाणी घेऊन आले होते, शिवलास की रे!" त्या बाईनी ते पाणी त्याच्या अंगावर ओतले आणि पाणी आणायला, पुन्हा नदीवर निघाल्या. बाळू ओल्या कपडयांनी घरी गेला आणि आजीच्या तोंडच्या खूप शिव्या खाल्या.

असाच एकदा बाळू बाजारातून भाजी घेऊन घरी येत होता. तेव्हां एक मुलगा पळत येत असलेला दिसला. त्याच्या पाठी-मागून एक म्हातारा माणूस ओरडत येत होता–"थांबरे, लबाडा! दोन थपडा पडल्याशिवाय तुझे डोके ठिकाणावर येणार नाही!"

बाळूने त्या म्हाताऱ्याला मदत व्हावी म्हणून त्या मुलाला धरला आणि दोन थपाटे मारून म्हाताऱ्याला म्हणाला–"आजोबा, तुम्ही घाबरू नका! मीच

दिले दोन याला! आतां त्याचे डोके ठिकाणावर आले असेल!"

धपाटे पडताच मुलगा मोठ्याने किंकाळी फोडून रडू लागला.

कोणी तरी रस्त्यावर चालणाऱ्याने नातवाला दोन धपाटे मारलेले पाहून म्हातारा संतापला व ओरडला–"कोण रे तू? लहानशा मुलाला मारायला तुझे हात पुढे झालेच कसे?" असे म्हणत म्हाताऱ्याने नातवाला पोटाशी धरून शांत केले. चार चौघे तेथे जमा झाले होते. त्यांनी बाळूला खूप शिव्या हासडल्या.

बाळू एवढेसे तोंड करून घरी गेला व घडलेली गोष्ट आजीला सांगितली. तिच्या तोंडी त्याने आणखी शिव्या खाल्ल्या.

[illegible] वेळ होती. नदीवर स्नानासाठी लोक येत होते. बाळू दररोज नदीवर आंघोळीला जात असे. तो नदीत स्नान करून काठावर काही वेळ गंमत पहात बसे.

एके दिवशी तो असाच बसला असता एक जोडपे स्नान करून त्या बाजूला आले व काठावर चढू लागले. पुरुष कठडा चढून वर आला. बायकोने नवरा हात देईल म्हणून हात पुढे केला. परंतु नवऱ्याचे लक्ष तिकडे गेले नाही. बाळूने ते पाहिले आणि चटदिशी पुढे होऊन त्या बाईचा हात धरला व त्या बाईला वर ओढले.

नवऱ्याने मागे वळून पाहिले व बाळूला दोन तीन मुस्कुटात देऊन वर शिव्या देत निघून गेला.

बाळूची आजी आजारी पडली व तिने खाट धरली होती. मार खाऊन बाळूला घरी आलेला पाहून तिच्या डोळ्यांना पाणी आले. म्हणाली–"अरे बाळ्या! तू चांगलाच आहेस रे! परंतु मी गेले तर तुझ्याकडे पाहणारा कोणी मिळणार नाही या गावात. तुझा हा भोळेपणा कोणालाही खपणार नाही. मला स्मशानात पोच-विल्यावर तू या गावात राहू नकोस. आणखी कोठेतरी जाऊन दिवस कांढ. कोठेही कोणी तुला बोलावून मदत मागि-तल्याशिवाय कोणालाही कोणतीही मदत देण्याच्या भानगडीत पडू नकोस."

त्यानंतर लौकरच आजी वारली. बाळूने तिची सर्व उत्तरक्रिया केली आणि आजीने सांगितल्याप्रमाणे उदरनिर्वाहाच्या शोधार्थ दुसऱ्या गावी जायला निघाला.

तो एका रानातल्या वाटेने जात असतां रस्त्याच्या बाजूच्या एका जुनाट विहिरीतून त्याला "वांचवा हो वांचवा!" असा आवाज ऐकू आला.

बाळू त्या बाजूला लगेच धावला. त्याला आजीने सांगितले होते ते आठवले. हाक मारणाऱ्या व्यक्तीने त्याचे नाव घेऊन हाक मारल्याशिवाय व 'वांचव' म्हणून म्हटल्याशिवाय मी मदत करणार नाही!

इतक्यात राजाचे दोन शिपाई त्या बाजूला आले. त्यांनी विहिरीतून येत असलेल्या हाका ऐकल्या. जवळच मागे पुढे करीत असलेल्या बाळूला पाहून त्यांना

संशय आला व त्यांनी त्याला एका झाडाला बांधून ठेवले आणि विहिरीत पडलेल्या व्यक्तीला रानटी वेलींच्या मदतीने बाहेर काढले.

तो माणूस म्हणाला–"व्यापारासाठी शहराकडे जात होतो. मला खूप तहान लागली होती. विहिरीत पाणी असेल असे समजून वाकून पहात असतां कोणीतरी चोराने माझ्या हातातली पैशाची पिशवी ओढून घेतली व मला विहिरीत ढकलले. माझे नशीब, विहिरीत जास्त पाणी नव्हते. म्हणून वांचलो."

"तुला विहिरीत ढकलणारा माणूस हाच असला पाहिजे!" असे म्हणत शिपायांनी त्या माणसाला बाळूला दाखविले.

बाळू रडत म्हणाला–"मी आजपर्यंत कोणतेही पाप केले नाही हो! मी त्याला वांचवायचा विचारही केला होता. परंतु तसं न करण्याचे एक कारण होते." असे सांगून बाळूने आपला जीवन वृत्तांत सांगून टाकला.

विहिरीत पडलेल्या माणसाला बाळूचा भोळेपणा कळला. तो शिपायांना म्हणाला–"मला विहिरीत ढकलणारा माणूस हा नाही. तो चांगला दांडगा होता. शिवाय विहिरीत पडून बराच वेळ झाला. मला ढकलणारा इतका वेळ इकडे कशाला रेंगाळत राहील?"

"बरे तर, खऱ्या चोराच्या शोधार्थ जातो!" असे सांगून शिपाई निघून गेले.

नंतर विहिरीत जो माणूस पडला होता तो बाळूला म्हणाला–"तुझं पोट कोठे ही भरणे शक्य नाही, तू माझ्याबरोबर चल. माझ्या मळ्यात काम कर व मळ्यातच रहा. तुझ्या वाटेला कोणी येणार नाही. मुकी झाडे तुझ्याकडे तुझे नाव घेऊन तुझी मदत मागणार नाहीत. तुझ्या पोटा पाण्याची जबाबदारी आजपासून मी घेतो."

बाळूने आनंदाने ते काम करण्याचे मान्य केले व त्या माणसाबरोबर निघून गेला.

दधीची

दधीची हे च्यवन ऋषींचे चिरंजीव. हे सारस्वत तीर्थात् तपश्चर्या करीत असतां इंद्राला भीती वाटू लागली की हे त्याचे आसन बळकावणार. म्हणून त्याने तपोभंग करण्यासाठी अलंबुस नावाच्या अप्सरेला पाठविले.

विचित्र गोष्ट अशी की इंद्राने स्वतःच्या जातीच्या नव्याण्णव जणांचा वध केला आणि इंद्राची पदवी प्राप्त केली होती. त्याच्या सारखे शंभर यज्ञ कोणी केले तर त्याला इंद्रपद प्राप्त होईल अशी त्याला सारखी भीती वाटत होती. या भीतीमुळे इंद्राने अनेक ऋषींची तपश्चर्या भंग करण्यासाठी अप्सरांना पाठविण्याचा प्रघातच ठेवला होता. त्यात त्याला यशही प्राप्त होत राहिले.

दधीची ऋषींच्या बाबतीत मात्र त्याला यश मिळाले नाही, असेच म्हणावे लागेल. कारण अलंबुस अप्सरेने दधीचीची तपश्चर्या भंग तर केलीच व तिच्या पोटी दधीचीला सारस्वत नावाचा एक मुलगाही झाला होता.

इतके असूनही दधीची इतके मोठे तपस्वी होते की इंद्र पदवी एक हजार वर्षे रिकामी पडली तेव्हां त्यांनीच इंद्रासन भूषविले होते. त्याच काळात दक्ष व त्याचा जावई त्रिमूर्तीमधला शंकर यांचे भांडण झाले. कारण ब्रह्मदेव यज्ञ करीत असतां दक्ष तेथे आला. तेव्हां सर्व अतिथी अभ्यागत त्याच्या सत्कारार्थ उभे राहिले, एकटा शंकर उभा राहिला नाही. म्हणून दक्षाला राग आला व तो राग मनात ठेवून त्याने स्वतः यज्ञ आरंभिला असतां जांवयाला व स्वतःच्या मुलीला यज्ञसमारंभात भाग घ्यायला निमंत्रण पाठविले नाही. बोलाविले नसूनही सती यज्ञसमयी, 'मी माहेरीच तर जाते

आहे, नाही बोलाविले तर काय झाले', असा विचार करून गेली. परंतु पित्याकडून तिचा अपमान झाल्यामुळे तिने अग्निप्रवेश करून आत्महत्या करून घेतली. ते कळल्यावर शंकराने संतापून वीरभद्राची सृष्टी केली आणि त्याच्या नायकत्वाखाली आपल्या गणांना दक्षयज्ञ मंडपात पाठवून दक्षयज्ञ ध्वंस करविला. दक्षाचे डोके कापण्यात आले. त्यानंतर देवांनी दक्षाच्या देहावर बकऱ्याचे डोके बसविले व त्याला वांचविले.

दक्ष व शिव दोघांच्या मध्ये हे वैर आले त्यात एकट्या दधीचीनेच शंकराच्या बाजूचे समर्थन केले. ते शिवभक्त होते.

दधीचीच्या बायकोचे नाव लोमामुद्रा होते.

देव आपली सर्व अस्त्रे दधीचीजवळ लपवून ठेवीत. राक्षस घेऊन जातील म्हणून देवांना भीती वाटे. बरेच दिवस ते त्या अस्त्रांच्या शोधार्थ आले नाहीत. तरी दधीची ती अस्त्रे पालवूनच बसला. देवांनी आपली अस्त्रे परत मागितली तेव्हां दधीची म्हणाले–"मी अस्त्रे परत देऊ शकणार नाही. मी तीं पिऊन टाकली.

देव म्हणाले–"आमची अस्त्रे दिलीच पाहिजेत."

"तुमची अस्त्रे माझ्या हाडात मिळून गेली आहेत. माझी हाडे नेऊन त्यांचा उपयोग अस्त्रांसारखा करा." दधीची म्हणाले.

"तुम्ही जिवंत असतां तुमच्या हाडांचा उपयोग कसा काय करायचा?" देवांनी विचारले. तेव्हां दधीचीने आपल्या तपोबलाने अग्नी जागविला आणि त्यात स्वतःला जाळून घेतले. त्यांच्या हाडांचे ब्रह्मास्त्र, वज्रायुध व इतर अस्त्रे तयार झाली.

दधीचीच्या हाडांचे फक्त एक वज्रायुध झाले असें ही सांगतात. इंद्राने याच वज्रायुधाचा प्रयोग करून वृत्रासुराचा वध केला होता.

दधीचीने अग्निप्रवेश केला तेव्हां लोपामुद्रा गरोदर होती. नंतर तिला जो मुलगा झाला त्याचे नांव पिप्पलाद होते.

चंद्रहास

केरळच्या राजाचा त्याच्या शत्रूंनी वध केला. त्याच्या राणीने त्याच्याबरोबर सहगमन केले. त्यांचा मुलगा चंद्रहास अगदी लहान म्हणजे तान्हाच होता. त्याला एका दासीने कुंतल देशात पोंचते केले.

कुंतल देशाच्या राजाला मूलबाळ नव्हते. प्रधान दुष्टबुद्धीला वाटत होते की त्याचा मुलगा राजा होणार. परंतु चंद्रहासाला पाहून दरबारी ज्योतिष्याने भविष्य वर्तविले की चंद्रहासच राजा होणार.

चंद्रहास जिवंत राहला तर आपल्या मुलाला राज्य मिळणार नाही, असा विचार करून दुष्टबुद्धीने चंद्रहासचा वध करण्यासाठी मारेकरी नेमले. चंद्रहासाचा वध करण्यास त्यांचा हात उठेना. म्हणून त्यांनी त्याला जंगलात सोडून दिले.

कुलिंदक नावाचा एक राजा शिकारीला त्याच रानात गेला असतां चंद्रहासला पाहून व त्याला मूल नसल्याने त्यालाच स्वत:चा मुलगा मानून वाढवू लागला. चंद्रहास न मेल्याचे कळतांच दुष्टबुद्धीने त्याला आपल्या घरी आणून ठेवले.

दुष्टबुद्धीचा मुलगा मदन एका प्रांतात राजाचा प्रतिनिधीस म्हणून काम करीत होता. दुष्टबुद्धीने एक पत्र लिहून ते चंद्रहासच्याच हाती त्याच्याकडे पाठविले. चंद्रहास राज-प्रतिनिधीच्या वाड्याच्या आवरणात पोचला तेव्हां दमून गेल्यामुळे एका झाडाखाली विश्रांती घेण्यासाठी झोपला.

दुष्टबुद्धीची मुलगी विषया आपल्या भावाबरोबर रहात होती. तिने उद्यानात चंद्रहासाला झोपलेल्या अवस्थेत पाहिले व ती त्याच्या रूपावर भाळली. चंद्रहासाच्या हाता-तले पत्र हळूच घेऊन तिने वाचले. त्यांत चंद्रहासला विष द्यायला लिहिले होते. तिने 'विष' या शब्दाला

नंतर चंद्रहास मदनला भेटला व ते पत्र दिले. त्यात चंद्रहासला विषयाला दे असे वाचून त्याने चंद्रहास व विषयाचे लग्न करून दिले.

पुढे दुष्टबुद्धीला त्याचा बेत फसल्याचे कळले. चंद्रहास मेला तर नाहींच, वर त्याचा जावई झाला. तरी त्याचा वध करण्याचा विचार दुष्टबुद्धीने मनातून काढला नाही.

दुष्टबुद्धी चंद्रहासा म्हणाला—"तू आज मध्यरात्रीच्या सुमारास चंडिकेच्या देवालयात जाऊन तिची पूजा करून ये. तो एक शुभ मुहूर्त आहे." बापाने चंद्रहासला सांगितले ते मदनने ऐकले होते.

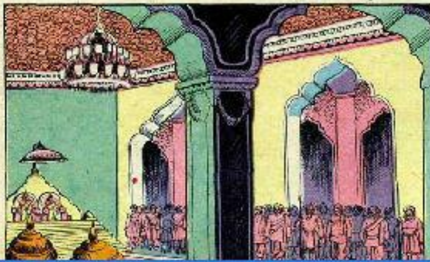

मध्यरात्रीच्या सुमारास चंद्रहास देवळात जायला निघाला तेव्हां विषयाला संशय आला व तिने चंद्रहासाला जाऊ दिले नाही. परंतु शुभमुहूर्ताची गोष्ट ऐकून मदन देवालयात गेला. तेव्हां मारेकऱ्यांनी त्याला ठार केले.

त्याचे सर्व प्रयत्न फुकट गेलेले पाहून व त्याचा मुलगासुद्धा मृत झालेला पाहून दुष्टबुद्धी त्या धक्क्याने मरण पावला.

राजाने आपल्या मुलीचे लग्न चंद्रहासाशीच करून देऊन त्यालाच आपल्या राज्याचा वारस केले. चंद्रहासाने अनेक वर्षे राज्य केले व प्रजेची प्रीती संपादन केली.

कुमारस्वामी

पार्वती शंकराच्या समागमाने गरोदर असतां. तिने आपला गर्भ अग्नीत वाढवायला ठेवला. अग्नीने तो गंगेला वाढवायला सोंपविला. गंगेने तो काठावरच्या गवताच्या बेटात सोडला तेथेच कुमारस्वामीचा जन्म झाला.

अशातऱ्हेने गवताच्या बेटात जन्मलेल्या कुमारस्वामीला सहा कृत्तिकांनी अंगावरचे दूध पाजून वाढविले. म्हणून त्याला सहा तोंडे झाली व षण्मुख किंवा कार्तिकेय ही नांवे पडली. सप्तर्षींच्या पत्नीपैकी वशिष्ठमुनींची बायको अरुंधती हिला सोडून इतर सहाजणींनी कुमारस्वामीला वाढविले अशीही एक कथा आहे. त्याच कृत्तिका असेही सांगतात.

कुमारस्वामीचा जन्म झाला तेव्हां त्याच्या जवळच शंकराने ज्या धनुष्याने त्रिपुरासुराचा वध केला ते धनुष्य पडलेले होते, म्हणे. कुमारस्वामीने त्याची दोरी ओढली तेव्हां एक भयंकर आवाज झाला आणि दोन दिग्गज त्या आवाजाने घाबरून जाऊन कुमारस्वामीच्या अंगावर पडले. त्या हत्तींना चेंडूसारखे फेंकून ते तान्हे मूल खेळू लागले व आनंदाने ओरडू लागले.

कुमारस्वामी जन्मल्यावर ब्रह्मदेवाने त्याला पार्वतीपरमेश्वरांना दाखविले व म्हणाला—"हेच तुझे आईवडील रे, बाबा!" इंद्राने ऐरावताच्या दोन घंटा आणून कुमारस्वामीला प्रेमाने दिल्या.

कुमारस्वामी जन्मला तेव्हां त्रिलोकात खळबळ उडून गेली, म्हणे. अशीही एक कथा आहे की ते पाहून आणि कुमारस्वामीचे तेज पाहून सर्व मुनी भयभीत झाले व इंद्राकडे धावले. त्यांनी इंद्राला सुचविले—"हा कुमारस्वामी तुझा पराभव करून

इंद्रासन बळकावणार. म्हणून तू त्याचा पहिल्याने वध करून टाक." इंद्राने सप्त मातृकांना बोलाविले व कुमारस्वामीचा वध करूनया अशी त्यांना आज्ञा केली. सप्तमाता कुमारस्वामीकडे गेल्या, परंतु त्यांनी तसे न करतां मातेसारखे त्याचे लालन पालन केले. कुमारस्वामीने त्यांना बालग्रह केले म्हणे.

सप्तमातृकांकरवी कुमारस्वामीचा वध न होऊ शकल्यावर इंद्र त्याच्याशी युद्ध करायला आला व त्याने त्याच्या वज्रा-युधाचा प्रयोग केला. वज्रायुध कुमाराला उजव्या बाजूला लागले. त्यातून बकऱ्याचे तोंड असलेला विशाख जन्मला. विशाखा-बरोबर अनेक कन्या व कुमार जन्मले. त्यांना पाहून इंद्र घाबरून गेला व कुमार-स्वामीच्या पायावर पडून त्याच्या चरणांपाशी आश्रय मागितला.

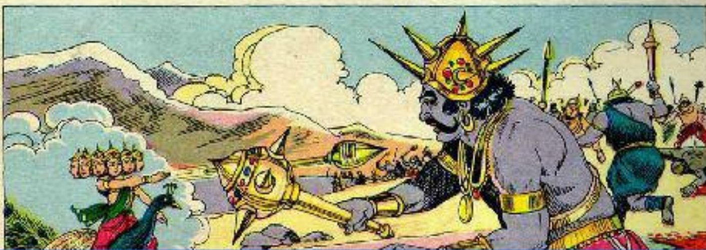
"तुला काय पाहिजे, सांग!" कुमारस्वामीने त्याला विचारले. "तू माझ्याशी प्रेमाने व सुखासमाधानाने वाग. माझी इंद्रपदवी तू ग्रहण कर." इंद्र म्हणाला.

"मला तुझ्या इंद्रपदाची गरज नाही." कुमारस्वामी म्हणाला.

"तसं असेल तर तू देवांचे सेनापतित्व ग्रहण कर." इंद्राने विनंती केली.

कुमारस्वामीने अनेक राक्षसांचा वध केला. त्यांतले शूर पद्मासुर, अंधकासुर वगैरे प्रमुख होत. क्रौंच पर्वतावरच राक्षसांची मुख्य वस्ती होती. म्हणून कुमारस्वामीने तो पर्वत छिन्नभिन्न करून टाकला.

कुमारस्वामीने जे सर्वांत मोठे कार्य केले ते म्हणजे तारकासुराचा वध. तारका-सुराला ब्रह्मदेवाचा वर प्राप्त होता. ते बळ प्राप्त झाल्यामुळे त्याने इंद्राला भयकंपित केले. स्वतः ब्रह्मदेव सुद्धा देवांना काही मदत करू शकला नाही. हे सर्व कुमारस्वामीच्या जन्मापूर्वीच घडले. कुमार-स्वामीने जन्म घेऊन देवांच्या सैन्याचे सेनापतित्व ग्रहण केले आणि तारकासुराचा वध केला.

भय म्हणजे?

एका जंगलातल्या तलावाच्या काठी एका लहानशा घरात एक गरीब बाई रहात असे. तिला एकुलता एक मुलगा होता. त्याचे नाव सुमंत होते. त्याच्या आईने त्याला खूप लाडात वाढविले होते.

एके दिवशी सुमंत व त्याची आई निश्चिंतपणे घरात झोपली होती. एकाएकी जोराचा वारा सुटला, विजा चमकू लागल्या आणि गडगडाट होऊ लागला. थोड्याच वेळाने मुसळधार पाऊस पडू लागला. तुफानाचा आवाज ऐकून आईची झोप मोडली व तिने मुलाला उठविले आणि म्हणाली—"अरे ऊठ! मला भीती वाटते आहे. तू उठून ती खिडकी जरा बंद कर पाहू."

सुमंत चांगला जागा झाला होता. आई म्हणाली ती त्याने ऐकले, 'भीती' हा शब्द त्याने आयुष्य भरात अगदी पहिल्याने ऐकला होता. म्हणून म्हणाला—"खिडकी बंद करतो ग आई! पण तू 'भीती' म्हणालीस ते काय व ती कशी असते?" त्याने विचारले.

मुलाने विचारलेल्या त्या प्रश्नाचे आईने काहीच उत्तर दिले नाही. 'एवढ्याशा पोराला हे सर्व सांगत काय बसायचे' असा विचार करून पुन्हां ती पांघरूण घेऊन पडून राहिली.

परंतु 'भीती' म्हणजे काय व ती कशी असते ती पाहून यायचे सुमंतच्या मनात होते. त्याला झोपावेसे वाटेना.

'असे नाही काम होणार' असे ठरवून तो हळूच दार उघडून बाहेर आला. तो त्या काळोखात पावसात भिजत रानात निघाला आणि "भीती तू कशी आहेस? कोठे राहतेस?" असे विचारीत ओरडत चालू लागला.

"बाळा, आलास का? हा बघ पाळणा बांधून ठेवला आहे व कोणीतरी येईल म्हणून वाट पाहते आहे. तू मला खांद्यावर थोडे उभे राहू दिलेस म्हणजे मी आपल्या मुलाला पाळण्यातून खाली उतरवीन!" असे उत्तर ऐकू आले.

सुमंत 'बरे' म्हणाला व त्या दिशेने निघाला. तेथे एका घरात एक बाई उभी होती. वरच्या तुळईला एक पाळणा टांगलेला होता.

खरोखरी ती कोणी मनुष्यजातीची स्त्री नव्हती. ती एक राक्षसीण होती. ती गोष्ट सुमंतला माहीत नव्हती. त्याने तिला आपल्या खांद्यावर चढविले. त्या राक्षसिणीने सुमंताला आपल्या पायाखाली तुडवून ठार करण्याचा प्रयत्न सुरू केला. त्या बरोबर सुमंतला राग आला व त्याने राक्षसीला खाली पाडण्यासाठी हातांनी ढकलले.

ती ब्रह्मराक्षसी जमिनीवर तोंडघशी पडली व तिचे दोन सुळे तुटले. ती ओरडत किंचाळत तेथून पळून गेली.

सुमंत त्या घरातून बाहेर आला. त्यावेळे-पर्यंत सूर्योदय झाला होता. तुफान थांबले होते. तो आणखी चार पावले पुढे गेला.

एका जागी डोंगरावरच्या मोठमोठ्या दगडावर बसलेले काही चोर त्याला दिसले. ते सुमंताला पाहून विचारू लागले–"कोण रे तू? या जागी पक्षीसुद्धा उडायला भितात. राजाचे शिपाई या जागी यायला मागे पुढे करतात आणि तू मात्र निर्भयपणे इकडे येतो आहेस?"

"तू भय म्हणालास ते काय व कसे असते, हे पहायलाच मी इकडे आलो आहे!" सुमंत म्हणाला.

ते ऐकून चोरांना हसू आले. त्यांनी सुमंतला एक तवा, एक उलथणे आणि पीठ दिले. आणि म्हणाले–"ती झाडी दिसते आहे ना तिच्यातल्या स्मशानात जा आणि हे पीठ दिले आहे ना, त्याच्या भाकऱ्या भाजून आण."

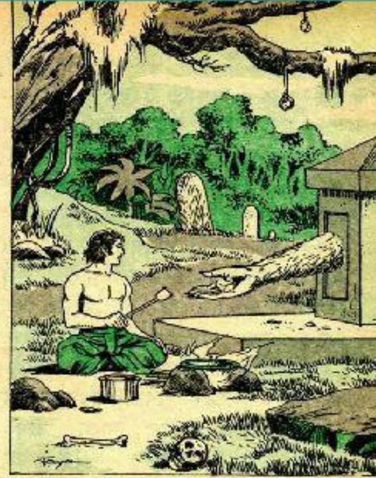
सुमंत 'बरे' म्हणाला आणि स्मशानात गेला व तेथे जळत असलेल्या ठेवला चितेतले निखारे फुलवून त्यांच्यावर तवा आणि भाकरी भाजू लागला. बाजूच्या एका समाधीतून एक लांब हात बाहेर आला व म्हणाला–"मुला, मला भाकरी कशी झाली आहे पाहू देशील का रे?"

कामात मग्न झालेल्या सुमंताला भयंकर राग आला.

"तुला भाकरी कशी झाली आहे पाहायची आहे का? जिवंत आहेत त्यांची भूक भागविण्यापूर्वी तुझीच भूक प्रथम भागवितो हं!" असे म्हणत त्याने हातातले उलथणे जोराने त्या लांब हातावर मारले. त्या सरशी तो हात समाधीत अदृश्य झाला.

नंतर सुमंतने भाकऱ्या भाजल्या व चोर होते तेथे जाऊन त्याने घडलेली गोष्ट सांगितली. त्याने सांगितलेली हकीगत ऐकून चोरांना सुमंताचीच भीती वाटली. म्हणाले–

"बाबा रे, तुला भय कसे असते हे दाखविणे आम्हांला शक्य नाही. तू लौकर इकडून नीघ कसा. तुझे आमच्यावर उपकार होतील. आम्हांला सुखाने जगू दे!" चोर गयावया करीत म्हणाले.

सुमंत तेथून आणखी थोडे अंतर चालून गेला. त्याला एक म्हातारी भेटली. तिने त्याला विचारले–"कशाला रे बाळा, या जंगलात असा फिरतो आहेस? तुमचं गाव कोठे आहे? तुम्ही काय काम करता?"

सुमंतने सर्व काही सांगितले व म्हणाला–"आजी, भय हे कसं असतं हे पहायची माझी इच्छा आहे, परंतु मला अद्याप ते कोठे आढळले नाही."

ते ऐकून ती म्हातारी हसत म्हणाली–"तुझ्या सारखीच मला एक नात आहे, मुला. ती तुझी इच्छा पूर्ण करील." असे सांगून ती म्हातारी सुमंतला बरोबर घेऊन गेली.

म्हातारीची नात एक वस्ताद मुलगी होती. सुमंत म्हणाला ते सर्व ऐकून घेऊन तिने एक युक्ती केली. जेवायची वेळ झाल्यावर सुमंतला तिने वाढले आणि थोडी दूर उभी राहली. सुमंत भात कालवून घास तोंडात घालणार इतक्यात ती म्हणाली– "थांब, थांब! मी भाजी शिजवली आहे, पण भाजीची पातेली आणायला विसरले." असे म्हणत ती सैपाक घरात गेली व एक मोठे पातेले आणून त्याच्या समोर तिने ठेवले.

सुमंतने भाजी काढून घेण्यासाठी पातेली-वरचे झांकण काढले. त्या बरोबर त्यांतून 'टपटप' असा आवाज आला. सुमंत दचकून "अं" म्हणाला आणि मागे सरकला. पातेल्यात एक चिमणी होती. ती 'चिव' 'चिव' करीत उडून गेली. भय म्हणजे काय हे सुमंतला माहीत नव्हते तरी तो त्या चिमणीकडे पहात राहिला.

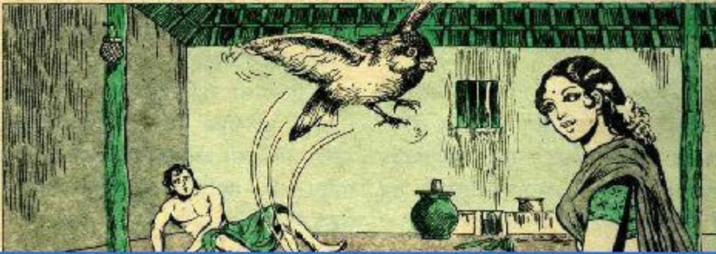
म्हातारीची नात खदखदां हंसत म्हणाली–"कळले का आतां की भय व भीती म्हणजे कशी असते ती?"

सुमंतला त्यावेळी मात्र भीती म्हणजे काय हे कळलं त्याला 'ना' म्हणता आले नाहीं. म्हणाला–"होय, भय म्हणजे काय, हे मला आतां कळले. आतां मी आपल्या आईकडे जातो. तुम्ही दोघी सुद्धां माझ्या-बरोबर आलात तर माझ्या आईला फार आनंद होईल." असे म्हणत तो उठून उभा राहिला.

घरात कोणी पुरुष नव्हता म्हणून म्हातारीला ना म्हणवेना. ती नातीला बरोबर घेऊन सुमंताच्या इच्छेप्रमाणे त्याच्या घरी जायला निघाली.

सुमंत त्या दोघींना घेऊन घरी पोच-ल्यावर त्याच्या आईला परमानंद झाला. सर्व मिळून एकत्र राहू लागली. सुमंत अंग मोडून शेतात व बाहेरचे काम करी आणि सर्व प्रकारे तो कामसू हुशार असल्याचे दिसून आले.

काही दिवसांनी सुमंत व म्हातारीची हुशार मुलगी दोघांचा विवाह झाला व त्यांनी आपापल्या आईला सुखी केले.

स्तुतीचे गुपित

मगध देशाचा राजा चंद्रसेन याने एकदा आपल्या प्रधानाला बोलावून वेष पालटून देशभर फिरून यायला व प्रजा राजाविषयी काय म्हणते ते चौकशी करून यायला सांगितले. त्याप्रमाणे भ्रमण करून आल्यावर प्रधान म्हणाला–"महाराज, प्रजा सर्वत्र आपली स्तुतीच करीत असलेली मला आढळली. राजाला वाटले की प्रजा खरोखरच सुखी असली पाहिजे.

पुढे काही वर्षांनी राजा चंद्रसेन मरण पावला आणि त्याचा मुलगा इंद्रवर्मा राजा झाला. त्यानेसुद्धा प्रधानाला देशभर फिरून प्रजेचे राजाच्या विषयी काय मत आहे, चौकशी करून यायला सांगितले. दुसऱ्याच दिवशी प्रधान परत आला व म्हणाला– "महाराज, आपल्या राज्याच्या दक्षिणेला विक्रमपूर नावाचे जे गाव आहे त्या गावचे लोक आपली फार स्तुती करीत आहेत."

तिसऱ्या दिवशी राजा स्वत: वेष पालटून विक्रमपुरीला गेला. विक्रमपुरी पर्यंतचा रस्ता चांगला करून दिला व दुतर्फा सावलीसाठी झाडे लावण्याची व्यवस्था करून दिली. जागोजागी विहिरी खणून दिल्या आणि लोकांना विश्रांती घेता यावी, यासाठी धर्मशाळा बांधून दिल्या.

आणखी काही दिवसांनी इंद्रवर्माने पुन्हां एकदा देशभ्रमण करून प्रजेचे मत काय आहे, चौकशी करून यायला प्रधानाला पाठविले.

या खेपेस प्रधानाने निवेदन केले– "महाराज, अवंतीपूरच्या प्रजेच्या मनात आपल्यावर फार श्रद्धा व भक्ती आहे."

राजा वेष पालटून अवंतीपूरला गेला. तेथे गेल्यावर राजाला कळले की अवंती-पूरला पिण्याच्या पाण्याची चांगली व्यवस्था नाही. प्यायचे पाणी आणण्यासाठी प्रजेला

दूर जावे लागते. म्हणून राजाने अवंती-पूरच्या गावकऱ्यांसाठी गावात मोठमोठ्या विहिरी व एक तलाव खणून पाण्याची व्यवस्था करून दिली.

आणखी काही वर्षे लोटली. राजाने पुन्हां प्रधानाला देशभ्रमण करून आपल्या राज्यकारभाराविषयी प्रजेचे मत विचारून येण्यास प्रधानाला पाठविले. प्रधानाने परतल्यावर निवेदन केले–"महाराज, कांचन-पूरची प्रजा सोडून कोठलीही प्रजा आपली आठवण देखील काढीत नाही."

ते ऐकून राजा इंद्रवर्मा वेष पालटून कांचनपूरला गेला आणि तेथील प्रजेला कशा प्रकारचा त्रास अनुभवावा लागत आहे, याची चौकशी केली. तेव्हां राजाला कळले की कांचनपूरला नदीकाठावर जो आठ-वड्याचा बाजार होतो त्या बाजाराला यायला नदीवर पूल नसल्यामुळे प्रजेला फार त्रास सोसावा लागतो आहे.

राजाने राजधानीत परतल्यावर कांचन-पूरच्या नदीवर पूल बांधवून दिला.

आणखी काही वर्षांनी राजाने प्रधानाला पुन्हां देशभ्रमण करून यायला पाठविले.

या खेपेस प्रधानाने परतल्यावर निवेदन केले–"महाराज, देशात कोठेही प्रजा आपली आठवण देखील काढीत नाही."

तेव्हां राजा स्मित करून म्हणाला–"प्रधान, याचा अर्थ असा की आपली प्रजा सुखी व संपन्न आहे. माझ्या प्रजेला माझ्या मदतीची गरज नाही. प्रजेला कोणत्याही प्रकारची गरज असेल तर ती राजावरच अवलंबून राहील. वास्तविक प्रजेच्या मनात सामान्यपणे राजाविषयी चांगलेच मत असते. कधी कोणत्याही मदतीची गरज पडली की लोक देवाची आठवण काढतात तशीच प्रजा गरज पडली की राजाचे स्मरण करते. जे लोक राजाला किंवा देवाला विसरतात ते संकटसमयीच त्यांची आठवण काढतात. माझ्या वडिलांना ही गोष्ट चांगली माहीत नव्हती." इंद्रवर्माने प्रजा राजाची जी स्तुती करते त्या मागचे खरे गुपित प्रधानाला सांगितले.

औषधावरचा विश्वास

गोपालपूर नावाच्या गावी रामशास्त्री नावाचे एक वैद्यबुवा रहात असत. त्यांच्या हाताला चांगला गुण होता, इतका की लोक म्हणत की रामशास्त्री हे सामान्य वैद्य नसून प्रत्यक्ष धन्वतरीचे अवतारच आहेत. त्यांनी औषध देण्याचीच खोटी रोगी बरा होतो. त्यांनी नाडीवर हात ठेवला की अर्धा आजार बरा होतो." परंतु रामशास्त्री फुलून न जाता, नम्रपणे म्हणत–"अहो, मी कसाला वैद्य? तुमचा माझ्या औषधावर विश्वास आहे, म्हणून आजार बरे होतात.

रामशास्त्रींच्या नम्रपणामुळे त्यांची ख्याती जास्तच वाढत गेली आणि लोक म्हणू लागले–"वैद्य असावा तर असा. स्वत:ची किंवा स्वत:च्या औषधाची थोरवी आपल्या तोंडाने हा गृहस्थ कधी गात नाही!"

एकदा रामशास्त्रींनाच जुलाब होऊ लागले आणि ओकाऱ्या येऊ लागल्या. प्रत्येक जण वैद्यबुवांना काही ना काही उपाय औषध सुचवू लागले. एकाने विचारले–"वैद्यबुवा, तुमच्या पेटीतले कोणते औषध काढून देऊ हो?" आणखी एकाने शेजार-गावच्या लक्ष्मणशास्त्र्यांचे औषध घेऊन पहावे, असे सुचविले.

लक्ष्मणशास्त्र्यांचे नाव ऐकून राम शास्त्र्यांनापण त्यांच्याकडे जाण्याचा उत्साह वाटला. रामशास्त्री काही वैद्यांनामानीत त्यापैकी लक्ष्मणशास्त्री एक होते. म्हणून रामशास्त्र्यांनी बैलगाडीत त्या गावची वाट धरली.

परंतु लक्ष्मणशास्त्र्यांच्या गावी जाऊन पाहतात तर त्यांच्या घराला कुलूप लावलेले होते. चौकशी करता कळले की लक्ष्मण-शास्त्र्यांना कुत्रा चावला म्हणून ते गोपाळ-पूरच्याच गोपाळशास्त्री नावाच्या वैद्याकडे गेले आहेत.

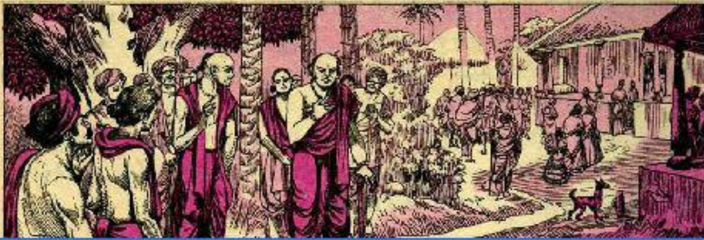
राजशास्त्र्यांनीं विचार केला की लक्ष्मण शास्त्र्यांचा इतका विश्वास गोपाळ-शास्त्र्यांच्या औषधावर आहे, तर आपणही त्यांच्याचकडे जावे व त्यांच्याचकडून औषध घ्यावे. लक्ष्मणशास्त्र्यांचा आजार बरा करण्याची शक्ती ज्या वैद्यात आहे, तो आपला आजार कां बरा करणार नाही? म्हणून रामशास्त्री पुन्हा गाडीत बसून आपल्या गावी परतले.

परंतु गोपाळशास्त्रींच्या घरापर्यंत जायला गाडी रस्ता नव्हता. म्हणून गाडीत बसून थोडे अंतर गेल्यावर रामशास्त्री गाडीतून उतरून पायीच निघाले लोकांनी त्यांना धरून गोपाळशास्त्र्यांच्या घरापर्यंत नेले. ते गोपाळशास्त्रींच्या घरी पोचले तेव्हां त्या घरातून बायकांच्या रडण्याचा आवाज ऐकू आला. लोकांची मोठी गर्दी जमली होती. त्या गर्दीत लक्ष्मणशास्त्रीसुद्धा एक होते.

रामशास्त्र्यांनी लक्ष्मणशास्त्र्यांना विचारले–"कां हो, लोक रडताहेत कां? गोपाळशास्त्र्यांकडे औषध घेणारा कोणी गेला का?"

लक्ष्मणशास्त्री रामशास्त्र्यांना ओळखत नव्हते. ते रामशास्त्र्यांना म्हणाले–"कोणी दुसरा रोगी नाही हो, स्वत: गोपाळ-शास्त्रीच वारले. काल रात्री एकाएकी त्यांना जुलाब होऊ लागले आणि ओकाऱ्या होऊ लागल्या. ते इतर कोणी आजारी आला की मंत्र म्हणून मंत्रवलेले पाणी किंवा भस्म देऊन लोकांचा आजार बरा करीत. परंतु त्यांचा स्वत:च्या मंत्रावर विश्वास नव्हता. म्हणून ते रामशास्त्री-नांवाच्या या गावच्याच वैद्याकडं औषध घ्यायला गेले होते. परंतु वाटेतच ते वारले."

ते ऐकून रामशास्त्री स्वत: व त्यांच्या बरोबरचे लोक चकित होऊन परस्परांकडे पाहू लागले. रामशास्त्री म्हणाले–"चला, मी आपल्या आजाराचा इलाज स्वत:च करतो. आतां माझ्या औषधावर माझा विश्वास बसला आहे!"

दगडाची किंमत

सुलोचनशेट रत्नांचे पारखी होते. त्यांच्या शेजारी एक श्रीमंत गृहस्थ रहात असत. सुलोचन शेटनी त्या श्रीमंताच्या घरी एका गरीब माणसाला दररोज फेऱ्या घालीत असतांना पाहिले. म्हणून कुतूहल वाटून त्यांनी त्या गरीब माणसाला बोलावून विचारले.

"मी आपल्या मिळकतीतला थोडा भाग दररोज यांच्याकडे जमा करतो. माझ्या मुलीचे लग्न ठरतं आलं आहे, उद्यां परवां मी त्यांच्याकडे जमा केलेली सर्व रक्कम परत घेणार आहे." तो गरीब माणूस म्हणाला.

सुलोचनला कळले की तो श्रीमंत सावकार त्या बिचाऱ्याला फसविण्याच्या विचारात आहे. म्हणून त्यांनी त्या गरिबाला एक युक्ती सुचविली. त्या गरीब माणसाने, सुलोचनशेटने दिलेले चार दगड नेऊन त्या सावकाराला जपून ठेवायला सांगितले. त्या सावकाराने ते दगड सुलोचनशेटला दाखविले. सुलोचनशेट बारकाईने दगड पाहून म्हणाला–"हे कच्चे दगड आहेत, घासल्यावर प्रत्येक दगडाची किंमत चार-पाच हजार तरी येईल."

त्यानंतर सुलोचनशेट गरीब माणसाला म्हणाला–"आता तू जाऊन आपले पैसे मागून घे." त्याने पैसे मागताच त्या सावकाराने त्याचे सर्व पैसे परत दिले आणि बरोबर आणखी कोठलेतरी चार दगड दिले. गरीब माणसाकडून मिळालेले दगड सुलोचनशेटला देऊन सावकराने घासून द्यायला सांगितले सुलोचन म्हणाला–"अहो, हे हिरे नाहीत! मीच दिले होते हे त्या गरीब माणसाला, असे सांगतात, हजार खोटे बोलावे आणि एक लग्न करावे, म्हणून एकदाच खोटे बोललो." सुलोचन म्हणाला.

खरे सौंदर्य

एका गावात रघुनाथराव व सदाशिवराव नावाचे दोघे मित्र रहात असत. दोघे लहानपणापासून बरोबर एका शाळेत शिकले आणि मोठेपणी त्याच गावात स्थायिक झाले. प्रत्येक बाबतीत ते परस्परांचा सल्ला घेऊनच सर्व कामे करीत.

रघुनाथरावांना सुंदर वस्तू व सुंदर कपडे आवडत. ते नेहमी कोणासमोर जात तर नीटनेटकेपणाने जात. त्याचप्रमाणे लग्न करायचे एखाद्या सुंदर मुलीशीच, असे त्यांनी मनाशी ठरविले.

दुर्दैवाने त्यांचे वडील अचानकपणे हृदयविकाराने वारले. मरण समयी त्यांनी मुलाला, आपल्या एका मित्राच्या मुलीशी लग्न ठरविले असल्याचे व तिच्याशीच लग्न करायला सांगून त्याच्याकडून वचन घेतले.

रघुनाथरावांच्या वडिलांच्या मित्राची मुलगी रंगाने काळी सावळी होती. परंतु घरकामात फार हुशार होती. तिच्याशी लग्न करण्याची इच्छा नसूनही वडिलांना वचन दिले होते म्हणून व मित्र सदाशिवरावांनी प्रोत्साहन दिले म्हणून वडिलांच्या मित्राची मुलगी रुक्मिणी हिच्याशी रघुनाथरावांनी लग्न करून घेतले.

रुक्मिणी लहानपणापासून गरीब कुटुंबात वाढली होती. म्हणून स्वभावाने सहनशील व नम्र होती. ती सर्व कामे मन लावून करी. रघुनाथराव उठण्यापूर्वीच ती घरातली सर्व कामे उरकून टाकी.

तरी रघुनाथरावांच्या मनांत बायकोबद्दल चांगली भावना नव्हती. त्यांच्या मनात हे दुःख राहून गेले होते की त्यांचे लग्न एका सुंदर मुलीशी होऊ शकले नाही.

कित्येक दिवस लोटले. एके दिवशी सदाशिवराव रघुनाथरावांकडे लग्न ठरत आल्याचे सांगायला आले व दुसऱ्या दिवशी मुलीला पहायला जायचे असल्यामुळे बरोबर एक मित्र म्हणून चलायला आग्रह केला. रघुनाथरावांनी ते मान्य केले. त्या दिवशी मित्राच्या आग्रहावरून सदाशिवराव मित्राच्या घरीच जेवले आणि दुसऱ्या दिवशी दोघे मित्र मुलीला पहायला गेले.

होणारी नवरी मुलगी पार्वती दिसायला फार सुंदर होती. रघुनाथराव तिचे सौंदर्य पाहून थक्कच झाले. मुलगी पसंत असल्याचे सदाशिवरावांनी कळविले व लग्नाचा मुहूर्त ठरला. रघुनाथरावांनी आपल्या मित्राचे अभिनंदन केले, परंतु आपल्या भाग्यात त्या मुलीसारखी सुंदर मुलगी न आल्याबद्दल त्यांना मित्राचा हेवाच वाटला.

पार्वती सासरी येऊन नांदू लागली तेव्हांपासून रघुनाथरावांच्या मनात रुक्मिणीविषयी घृणा वाढत गेली. रुक्मिणी मनोभावे पतीची सेवा करी, त्याला काय हवं नको ते पाही, परंतु रघुनाथरावांच्या मनांत तिच्या विषयी थोडादेखील ओलावा किंवा आर्द्रता नव्हती.

सदाशिवरावांचा संसार थाटल्यावर एकदां रघुनाथरावांच्या मनात मित्राचा संसार पाहून यावेसे वाटले व ते सदाशिवरावांच्या घरी गेले. सूर्य बराच वर आला होता. तरी दारासमोरची झाडलोट झालेली नव्हती. सदाशिवरावांनी अत्यंत प्रेमाने मित्राला घरात बोलाविले. घरातली स्थिती पाहून रघुनाथराव थक्कच झाले.

कपडे अस्तव्यस्त पडलेले होते. नवरा बायको नुकतेच अंथरुणातून उठल्यासारखे दिसले."

इतक्यात पार्वती घरांत जातांना दिसली. तिचे केस विखुरलेले होते, तोंडावर घामाचे ओघळ होते आणि डोळ्यावरची झोप अजून गेलेली नव्हती. तिने रघुनाथरावांकडे दुर्लक्षपणे पहात पतीला घरात बोलाविले.

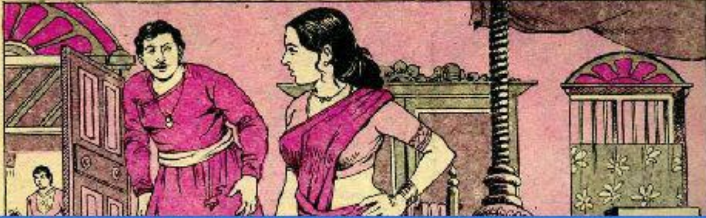
घरात जातेवेळी सदाशिवराव म्हणाले— "मित्रा! बस हं, मी आलोच!"

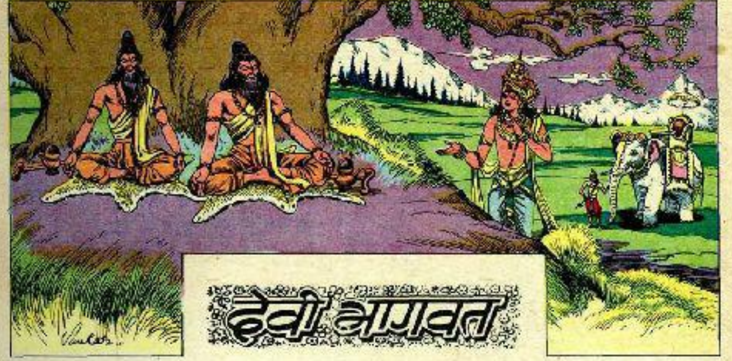
रघुनाथरावांना उठावेसे वाटले, परंतु मित्राच्या आग्रहावरून बसून राहिले. त्याला नवराबायकोची कशावरून तरी घुसफुस होत असलेली ऐकू आली. सदाशिवराव बायकोची समजूत घालीत होते व ती जास्त जास्त चिडून बोलत होती.

सदाशिवराव काय म्हणत होते ते रघुनाथरावांना स्पष्ट ऐकू आले नाही, परंतु पार्वती म्हणाली ते मात्र स्पष्ट ऐकू आले. ती म्हणाली—"सर्व गावभरच्या लोकांना तुम्ही जमा करतां, हे घर आहे की धर्मशाळा? हा तर गावातलाच दिसतो आहे, याला जेवायला बोलवायची गरजच काय?"

सदाशिवराव जास्त बाचाबाची न वाढविता बाहेर आले, परंतु रघुनाथराव निघून जात असल्याचे त्यांना दिसले. त्यांना मनापासून फार वाईट वाटले की बायकोचे बोलणे मित्राने ऐकले असावे. परंतु त्यांना कदाचित या गोष्टीची कल्पनाही नसणार की त्यांच्या बायकोने रघुनाथरावांच्या डोळ्यात कसे चांगले अंजन घातले होते.

घरी परत आल्यावर रघुनाथरावांनी विचार केला, मी जे सौंदर्य मानीत आलो ते खरे सौंदर्य होते का? कारण घरात पाऊल टाकल्यावर आपल्या घरातली टापटीप, बायकोची नीटनेटकी वागणूक आणि मित्राच्या घरातली रीत दोन्हींची चित्रे त्यांच्या डोळ्यासमोर उभी राहिली आणि त्यांना वाटू लागले की रुक्मिणीत जे सुंदर नारीत्व आहे ते ओळखण्याचा त्यांनी कधी प्रयत्नच केला नव्हता.

ब्रह्मदेवाच्या मानसपुत्रांपैकी धर्म नामक व्यक्तीने दक्ष प्रजापतीच्या मुलींपैकी दहा मुलींशी विवाह केला. धर्म याला चार मुलगे झाले. त्यांची नावे अनुक्रमे, हरी, कृष्ण, नर व नारायण अशी होती. त्यांच्यापैकी थोरले दोघे योगाभ्यास करू लागले व योगी झाले.

नर व नारायण हिमालय पर्वतावर चढून गेले व त्यांनी मंदाकिनी नदीच्या काठी हजार वर्षे तपश्चर्या केली. त्यांच्या तपश्चर्येमुळ पर्वत कंपित झाले व पृथ्वी कापू लागली. कोणी घोर तपश्चर्या करू लागला की इंद्राचे आसन डोलू लागे. म्हणून इंद्राने त्या दोघांची तपश्चर्या भंग करण्याचे ठरविले.

तो ऐरावतावर बसून नर व नारायण होते तेथे आला व म्हणाला—"हे मुनिवर्य हो! मी तुमच्या तपश्चर्येवर प्रसन्न होऊन तुम्हाला वर द्यायला आलो आहे. मी इंद्र आहे. आतां तुम्ही "आपली तपश्चर्या थांबवा!"

समाधिस्थ नरनारायणांना इंद्र म्हणाला— ते जणुकाही ऐकून आले नाही. त्यांनी त्याच्या बोलण्याकडे दुर्लक्ष केले.

तेव्हां इंद्राला राग आला. त्याने माया रचली. हजारो सिंह, वाघ, चित्ते, लांडगे आणि नागसाप दिसू लागले. प्रलय काळासारखा महापूर आला आणि दावानल सर्वत्र पसरू लागला. त्याच बरोबर सर्वत्र अंधकार पसरला आणि त्या पाठोपाठ

दगडांची वृष्टी होऊ लागली. परंतु इंद्राच्या या इंद्रजालाचा काही एक परिणाम नर-नारायणांवर झाला नाही. ते तपश्चर्येत लीन होते.

मी वर देतो म्हणालो तर तिकडे लक्ष दिले नाही. हिंस्र पशूंची, अंधकाराची व जल प्रलयाची या दोघांनी पर्वा केली नाही. तेव्हां नरनारायणांची तपःश्चर्या कशी भंग करावयाची? इंद्राला कळेना. शेवटी इंद्राच्यां लक्षात आले की वाग्बीज, मायाबीज व कामबीज यापैकी कोणत्याही मंत्राचा जप करून महादेवीला प्रसन्न करण्यासाठी जे तपश्चर्या करीत असतात

इंद्र देवलोकात परतला आणि कामदेव व वसंत यांना बोलावून त्यांना म्हणाला :

"नर व नारायण बदरिकाश्रमांत दीक्षा-पूर्वक तपश्चर्या करीत आहेत, ह्यात आपल्याला धोका आहे. मी त्यांचा तपोभंग करण्यासाठी त्यांना वरदानाचा लोभ दाखविला. परंतु त्यांनी तिकडे लक्ष दिले नाही. मी वादळ, दावानल आणि हिंस्र पशूंची सृष्टी करून त्यांना विचलित करण्याचा प्रयत्न करून पाहिला, परंतु काही एक फायदा झाला नाही. आता त्यांचा तपोभंग करण्याचे काम तुमच्या हातूनच होणे शक्य आहे. म्हणून तुम्हांला मी बोलाविले. कामदेवा, तू वसंत ऋतुला व अप्सरांना बरोबर नेऊन हे काम पुरे करून ये. तू ब्रह्मा, विष्णू व महेश यांचे स्मरण करून तपश्चर्या करणारांनादेखील जिंकले आहेस. मग या सामान्य मानवांना जिंकणे तुला अशक्य नाही. रंभा आदि ज्या अप्सरा आहेत त्यांच्या पैकी एकीला बरोबर नेलेस तरी पुरेल. तरी देखील तू कित्येक अप्सरांना बरोबर घेऊन जा. त्यांच्या समोर किती घोर तपस्वी असला तरी त्याचा तपोभंग निश्चितच होईल."

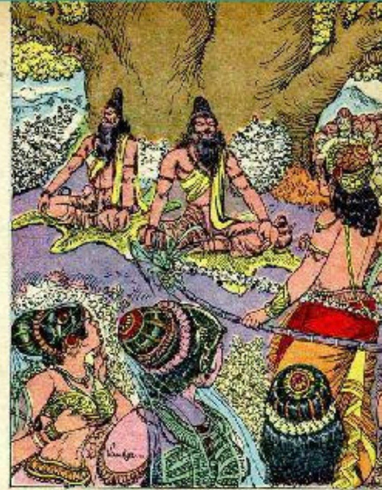
कामदेव म्हणाला–"हे देवेन्द्र! मी तर तुझा सेवक दास आहे! तुझ्या आज्ञेचे

माझे निवेदन ऐकून घे. तू म्हणालास ते खरे आहे. मी ब्रह्मा, विष्णू व महेश यांचे स्मरण करून जे तपश्चर्या करतात त्यांचा तपोभंग करू शकेन. परंतु जे देवीची आराधना करून तपश्चर्या करीत आहेत त्यांचा तपोभंग करणे मला तरी शक्य नाही. कामबीच मंत्राचा जप करीत ध्यानमग्न असणाऱ्यांच्या वाटेला जाण्याचे साहस मी करणार नाही. नर व नारायण शक्तीचे उपासक आहेत. त्यांच्या जवळपास माझे पुष्पबाण पोंचणे शक्य नाही."

ते ऐकून इंद्र म्हणाला–"जर पुष्पबाणांचा उपयोग करणे तुला शक्य नसेल तर तू काहीतरी माया करून हे कार्य संपन्न कर. हे देवकार्य आहे व ते तू केलेच पाहिजेस."

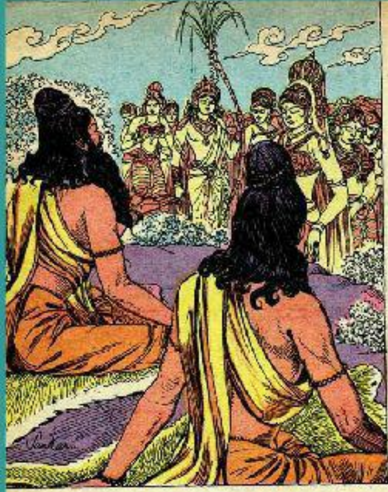
त्यानंतर कामदेव निरुत्तर झाला. त्याने प्रथम वसंत ऋतुला बदरिकाश्रमात पाठविले. त्यानंतर तो स्वतः रंभावगैरे दासींना घेऊन निघाला.

वसंत ऋतुचा प्रवेश होताच बदरिकाश्रमातल्या वृक्षलतांना नवीन पालवी व फुले आली. सर्वत्र फुलांचा सुवास दरवळू लागला. पोपटांचे थवे या झाडावरून त्या झाडावर उडू लागले. भ्रमर गुंजारव करू लागले. कोकिळा बोलू लागली.

नर व नारायण शिशिर ऋतूत वसंत ऋतूचे ते आगमन पाहून चकित झाले. त्यांना शंका होऊ लागली की त्यांची तपश्चर्या भंग करण्यासाठी इंद्राने ही माया रचली असावी.

त्यांना शंका आली तसेच झाले. कामदेव रंभा, मेनका वगैरे सोळा हजार पन्नास अप्सरांना बरोबर घेऊन कोकिळा, पोपट इत्यादी पक्ष्यांसह आणि हातात धनुष्य व खांद्याला पुष्पबाणांचा भाता घेऊन त्यांच्या समोर येऊन उभा राहिला. नर व नारायण यांनी काही वेळ जप बंद केला व कामदेवाकडे आश्चर्यचकित होऊन काही वेळ पहात राहिले.

अप्सरांनी नर व नारायणांना प्रणाम केला व नृत्य गायन करू लागल्या. त्यांचे ते नृत्य पाहून व गायन ऐकून नर व नारायण थक्क झाले व म्हणाले–"आमची तपश्चर्या भंग करण्यासाठी इंद्राने तुम्हांला कामदेव व वसंत यांच्या बरोबर पाठविले आहे. त्याच्या मनांत भय व भीती उत्पन्न झालेली दिसते आहे. तरी आम्ही म्हणतो ते ऐका. तुम्ही बायका इतक्या दुरून आलात, दमल्या असाल. या बदरिकाश्रमात तुम्ही आमचे आतिथ्य ग्रहण करून विश्रांती घ्या. इंद्राच्या आज्ञेने तुम्हांला इकडे यावे लागले, नाहीतर तुम्ही स्वत: होऊन इकडे कशाला आलां असतां? इंद्राला भ्रम झाला आहे, नाहीतर तुमच्या करवी आमची तपश्चर्या भंग करविण्याचा विचार त्याच्या मनात आला नसता. आतां तुम्ही पहात रहा, तुमच्या सौंदर्याला लाजवतील अशा सुंदर स्त्रियांची सृष्टी आम्ही करतो."

असे सांगून नारायणाने आपली उजवी मांडी थोपटली. तत्काल ऊर्वशी आपल्या सखी बरोबर प्रगट झाली. तिचे सौंदर्य पाहून अप्सरा नर व नारायणांना म्हणाल्या– "आम्हांला क्षमा करा! तुमच्या तपोबलाची कल्पना नसल्यामुळे तुमचा तपोभंग करण्याच्या हेतूने आम्ही आलो होतो. या पूर्वी आम्ही अनेक तपस्वी मुनींची तपश्चर्या भंग केली. परंतु आज आम्ही तुमच्या समोर हात टेकले. आम्ही हे मानून मनाचे समाधान करून घेतो की इंद्राने आम्हांला इकडे पाठवून आमच्यावर उपकारच केले, नाही तर तुमचे दर्शन आम्हांला लाभले नसते."

नर व नारायण स्मित करून म्हणाले– "तुम्ही आता या ऊर्वशीला आपल्या बरोबर घेऊन चला व इंद्राला आम्ही ही भेट पाठविली आहे, असे त्याला सांगा. तुमचे कल्याण होवो, देव व देवेंद्राचे कल्याण होवो आतां तुम्ही स्वस्थ चित्ताने परत निघा!"

तेव्हां अप्सरा नम्रपणे म्हणाल्या– "महात्मन्! आम्हांला येथून जाण्याची आज्ञा करू नका. ऊर्वशी वगैरे ज्या सुंदर स्त्रियांची सृष्टी आपण केली आहे त्या इंद्राकडे जातील. आम्हांला तुमच्या सेवेत येथेच राहण्याची अनुमती द्या."

"तुम्हांला आमच्याकडून काय पाहिजे ते मागून घ्या." नारायण म्हणाला.

"आपल्या सारखे थोर पुरुष" दिलेले वचन भंग करीत नाहीत. आमची इच्छा काय हे विचारलेत तर आमची एकच विनंती आहे, आपण आमचे पती होण्याची कृपा करावी. आपण हे स्वीकार केले नाहीत तर आम्ही स्वत:ला अनाथच मानू! आपल्या सान्निध्यात राहल्यावर आम्हांला स्वर्गाची सुद्धा गरज भासणार नाही!" अप्सरा म्हणाल्या.

तेव्हां नारायणाने विचारले–"थंडी, वारा व ऊन सहन करून आम्ही जे तप केले ते सर्व तुमच्या तारुण्यावर अर्पण करू म्हणता? ते बरोबर होईल का?"

"हे मुनिवर्य! आम्हां देवांगनांच्या सहवासात गंधमादन पर्वतावर सुखोपभोग करीत आयुष्य घालविण्यात जो आनंद आहे तो स्वर्गातही प्राप्त होणे शक्य आहे का?" अप्सरांनी विचारले.

ते ऐकल्यावर नारायणाला त्याची चूक लक्षात आली. अप्सरा गोड गोड बोलून आपली तपश्चर्या भंग करण्यासाठीच आल्या

आहेत. तेव्हां आपण मौनच रहायला हवे होते. परंतु आपला धर्म सोडून या अप्सरांहून सुंदर अप्सरेची सृष्टी करण्यातही आपण चूकच केली. त्यांच्याशी बोलण्यात आपण आपल्या मनाचा कमकुवतपणाच प्रकट केला व मोहपाशात व्यर्थच फसलो.

तेव्हां क्रुद्ध होऊन त्या अप्सरांना तेथून पळवून लावण्याचा विचार त्याच्या मनात आला. परंतु तसे करणे म्हणजे हिंसा होईल असा विचार करून तो गप्प राहिला.

त्याच्या मनातील द्विविधा ओळखून नर त्याला म्हणाला–"मित्रा! क्रोध करणे तर कोणत्याही व्यक्तीला उचित नाही

अहंकार केल्यानेच प्राचीन काळी आपले प्रल्हादाशी युद्ध झाले. तेव्हां तू शांतचित्तानेच या अप्सरांना निरोप दे!"

ते ऐकून नारायणाचे मन शांत झाले. तो म्हणाला–"अशा परिस्थितीत मी स्त्रियांबरोबर विहार करणे हे कल्पनेबाहेरच होईल. म्हणून तुम्ही तूर्त स्वर्गलोकी परत जा. माझे व्रत भंग न करण्याचा अनुग्रह तुम्ही केलात तर मी द्वापर युगात तुमच्या इच्छेप्रमाणे तुमची इच्छा पूर्ण करीन. देवांच्या इच्छेला मान देऊन मी द्वापर युगात जन्म घेईन. तुम्ही राजकन्या होऊन जन्म घ्या आणि मी तुमचा सर्वांचा पत्नी म्हणून स्वीकार करीन."

ते ऐकून सर्व अप्सरा ऊर्वशीला बरोबर घेऊन इंद्राकडे गेल्या व इंद्राला घडलेला वृत्तांत सांगितला.

ऊर्वशीचे सौंदर्य पाहून इंद्र चकित झाला व मनातल्या मनांत त्याने नर व नारायणाच्या शक्तिसामर्थ्याची वाखाणणी केली.

त्यानंतर नर व नारायण यांची तपश्चर्या निर्विघ्न चालू झाली.

बराच मोठा काळ लोटल्यावर नरनारायण दोघांनी भृगु ऋषींचा शाप लागल्याने कृष्णार्जुन होऊन द्वापर युगात अवतार धारण केला. कृष्णावतारापूर्वीची कथा अशी :

एकदां भूदेवीने इंद्राकडे जाऊन विनंती केली की तिला भूभार वहन करणे अशक्य झाले आहे. तेव्हां इंद्राने तिला तिच्या दु:खाचे कारण विचारले.

भूदेवी म्हणाली :

भूभार वाढण्याचे मुख्य कारण दुष्ट जरासंघ, शिशुपाल, कंस, रुक्मी, नरक, साल्व, केशी, धेनुक वत्सक इत्यादि आहेत. हे क्रूर व दुष्ट आहेत. ह्यांचे परस्परांशी वैर आहे आणि अधर्माचरण करीत आहेत. यांचा भार वहन करणे मला कठीण झाले आहे. प्राचीन काळी हिरण्याक्ष राक्षसाची पीडा दूर करून माझे रक्षण करण्यासाठी विष्णने वराह अवतार धारण केला होता.

तसाच या वेळी पृथ्वीचा भार हलका करण्यासाठी काही उपाय कर."

इंद्र म्हणाला–"तुझा भार हलका करण्याची शक्ती माझ्या अंगात नाही. तू ब्रह्मदेवाकडे जा. तो तुला काहीतरी उपाय सुचवील. मी सुद्धा तुझ्या बरोबर येतो. दोघे बरोबरच जाऊ."

त्यानंतर इंद्र भूदेवी बरोबर ब्रह्मदेवाकडे गेला. ब्रह्मदेवाने भूदेवीला येण्याचे कारण विचारले.

भूदेवी म्हणाली–"कलियुगाचा आरंभ लौकरच होणार आहे. राजे व भूपती आपला धर्म सोडून चोर व लुटेरे होऊ लागले आहेत. या दुष्टांचा भार मला कसा सहन होईल? या दुष्टांचा संहार करून माझा भार हलका करण्याची व्यवस्था कां करीत नाहीस?"

"भूदेवी तुझी इच्छा पुरी करण्याची शक्ती माझ्यात नाही. ती शक्ती फक्त विष्णूत आहे. तेव्हां चल, आपण विष्णूकडे जाऊ." असे तिला समजावून सांगून ब्रह्मदेव आपल्यां हंसवाहनावर बसून भूदेवी व इंद्राबरोबर वैकुंठ लोकात गेला.

विष्णूने सर्वांना प्रेमपूर्वक येण्याचे कारण विचारले. ब्रह्मदेव म्हणाला–"भूदेवी म्हणते की तिला भूभार असह्य झाला आहे. म्हणून तू जर द्वापर युगाच्या शेवटी अवतार धारण केलास तर बरे होईल. अनाथांचे रक्षण करणे तुझ्या शिवाय इतर कोणाला शक्य आहे?"

तेव्हां विष्णू म्हणाला–"योगमायेसमोर तू, मी व शंकर आणि सर्व देव परतंत्र आहोत. म्हणून तिची जशी इच्छा व आज्ञा असेल तसे आपण करू या. तिच्या इच्छेनेच मी या पूर्वी अवतार धारण केले. नाहीतर मत्स्य, वराह व इतर प्राण्यांच्या रूपे अवतार धारण करण्यात काही सुख मिळते का? मी रामावतार घेऊन किती कष्ट सोसले, हे माझे मलाच ठाऊक. मला स्वतःची अशी इच्छा कोठे प्राप्त झाली? म्हणून तुम्ही त्या जगन्मातेची आराधना करा. तुमची इच्छा पूर्ण होईल." विष्णूने त्यांना सल्ला दिला.

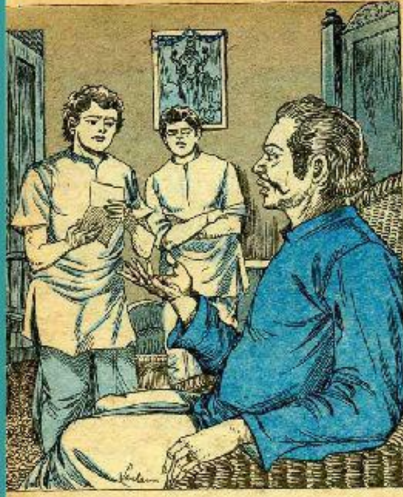
शेरास सव्वा शेर

बाबा सुताराला दोन मुलगे होते. मोठ्याचे नाव शिवराम व धाकट्याचे गोविंद होते. शिवराम शहरात एका व्यापाऱ्याकडे हिशोब लिहिण्याचे काम करी. गोविंद बेताचा शिकलेला होता. म्हणून तो बापाला सुतारकामात मदत करी. बापाच्या हाताखाली त्याने सुतारकाम चांगले शिकून घेतले होते.

एकदा गोविंदा आपल्या मोठ्या भावाला भेटायला शहरात गेला असतां घरी बाबा सुतार हृदयाच्या विकाराने आजारी पडला. गोविंद परत येईपर्यंत आपण जगतो की मरतो याची शाश्वती बाबा सुताराला वाटेना. म्हणून शेजारच्या एका श्रीमंत व्यापाऱ्याकडे जाऊन त्याच्या हातात एक पैशाची थैली देत तो म्हणाला–"गोपू शेट! ही माझी आयुष्यभराची कमाई आहे. हे पाच हजार रुपये माझ्या दोघां मुलांना, ते माझी उत्तर क्रिया करायला येतील तेव्हां द्या. मी तुम्हांलाच मोठा मानून मुलांची जबाबदारी तुमच्यावर टाकीत आहे."

गोपूशेटने मान्य केले व पैशाची पिशवी घरात नेऊन ठेवली आणि परत येऊन पाहातो तर, बाबा सुताराने शेवटचा श्वास सोडला होता. लगेच शहरात राहणाऱ्या मुलांकडे बातमी पोचविण्यात आली. दोघां मुलांनी येऊन बापाचीं उत्तरक्रिया केली. त्यांना घरातल्या एका कपाटात बापाने लिहून ठेवलेली एक चिट्ठी मिळाली. गोपूशेटकडे जाण्यापूर्वी बाबा सुताराने चिट्ठी लिहून कपाटात ठेवली होती. चिट्ठीतला मजकूर असा–

"मी बरीच वाट पाहिली गोविंदा परतेल म्हणून. माझ्या जवळ जे पाच हजार होते तें मी गोपूशेटकडे ठेवले आहेत.

तुम्ही त्यांच्या सल्लयाप्रमाणे त्या पैशाचा उपयोग करा. आळशासारखे बसून राहू नका, कामधंदा करून सुखाने रहा."

तुमचा बाबा!

बाबा सुताराच्या मुलांनी चिट्ठी नेऊन गोपूशेटला दाखविली. गोपूशेट त्याला काहीच माहीत नसल्यासारखा म्हणाला— "बिचाऱ्याने मरतेवेळी माझ्याकडे पैसे ठेवायचा विचार केला असावा! परंतु मला देण्यापूर्वीच धर्मराजाचे बोलावणे आले. घरात चांगलं शोधून पहा, सांधी कोपऱ्यात कोठेतरी ठेवले असतील."

गोपूशेटने लबाडी केली असल्याचा संशय दोघांनाही आला. कारण मरण आले त्यापूर्वी गोपूशेटला बाबा सुतारा भेटून गेल्याचे व दोघांचे काहीतरी महत्वाचे बोलणे झाल्याचे त्यांनी ऐकले व त्यांना हेही कळले की बाबा सुताराला मरण्यापूर्वीच गोपूशेट त्याच्या घरी पोचवायला गेला होता. गोपूशेटच्या हातात पैसे देण्यापूर्वीच बाबा सुताराने चिट्ठी लिहून ठेवली होती. परंतु मृत्यूपूर्वी त्याने पैसे दिले की नाही, या विषयी संशय करण्यासारखे कारण नव्हते. घरात इतकी मोठी रक्कम कोठेही दिसली नाही.

बाबा सुताराच्या मुलांनी गोपूशेटला चांगला धडा शिकवायचे ठरवून एक उपाय योजला. मात्र गोपूशेट म्हणाला त्यावर त्यांचा विश्वास बसला असल्याचे सोंग केले.

शिवराम गोपूशेटच्या घरी जाऊन म्हणाला—"आमच्या बाबांनी जातेवेळी आम्हांला तुमच्या हातात सोंपविले. आतां तुमचाच आधार आहे आम्हांला. गोविंद सुतार काम करून गावातच रहायचे म्हणतो आहे. त्याला एकट्याला सोडून मला शहरात जावेसे वाटत नाही. मला येथेच निर्वाहाचा मार्ग काही तरी दाखवा."

"आमच्या घरचा जमाखर्च पुष्कळ लिहायचा असतो. माझ्याकडेच राहून काम कर. एवढी मदत मी नाही का करणार?" गोपूशेट म्हणाला.

शिवराम गोपूशेटच्या घरी कामाला लागला व त्याने घरच्या सर्व लोकांचा विश्वास संपादन केला. तो त्यांच्याच कुटुंबातला एक मानला जाऊ लागला. त्याला त्या घरातली बारीकसारीक सर्व माहीती मिळाली.

गोपूशेट आपले सर्व पैसे एका मोठ्या पेटीत ठेवीत असे. ती पेटी घरात सर्व हिंडत फिरत अशा जागी ठेवलेली असे. त्यात जुने कपडे, कमी किमतीच्या वस्तू टाकून ठेवलेल्या असत. त्या शिवाय त्यात आणखी काही ठेवलेले नाही हे दाखविण्यासाठी त्या पेटीवर एक जुने कापड टाकलेले असे. परंतु घरात कोणाचा तरी डोळा सतत त्या पेटीवर असे.

तरी शिवरामने त्याला संधी मिळाल्यावर त्या पेटीची लांबी, रुंदी व उंची छान मापून टिपून ठेवली.

एके दिवशी रात्री गोपूशेटच्या घराच्या दाराची कडी कोणी जोराजोराने वाजविली. गोपूशेटला जाग आली व त्याने दार उघडले. बाहेर कोणीतरी राजकुमारासारखा उंची कपडे घालून उभा होता. त्याच्या पाठीमागे काळोखात आणखी काहीजण उभे होते.

त्या राजकुमाराने गोपूशेटला नमस्कार केला व म्हणाला—"या आसपासच्या प्रदेशात तुमच्यासारखा श्रीमंत माणूस कोणी

नसल्याचे ऐकतो. आम्ही 'शेजारच्या राज्याचे मालक, आमच्यावर एकाएकी एक मोठे संकट कोसळले. मी काही चीजवस्तु उचलून घेऊन निसटून आलो आहे. आमचं सर्व धन व दागदागिने या पेटीत आहेत. तुम्ही ही पेटी मेहरबानी करून आपल्याकडे ठेवून घेतलीत तर चांगले दिवस आल्यावर आम्ही ही परत घेऊन जाऊ. एवढी कृपा आपण केलीत तर आपले उपकार आयुष्यभर विसरणार नाही."

तोपर्यंत गोपूशेटने ती पेटी पाहिलीही नव्हती. ती बाहेरच्या ओट्यावर ठेवलेली

घातलेले होते, काळोखात दिसत नव्हते. गोपूशेटने ती पेटी आपल्या घरात ठेवायला मान्य केल्यावर राजकुमाराच्या माणसांनी ती घरात आणली व गोपूशेटने आपली पेटी बाजूला सरकवून राजकुमाराची पेटी ठेवायला जागा करून दिली.

राजकुमार निरोप घेऊन आपल्या लोकांसह निघून गेला. गोपूशेट आपल्या नशिबाची वाखाणणी करीत झोपला. या राजकुमाराला चांगले दिवस आले नाहीत तर आपल्याला आयुष्य भर या राजकुमाराच्या पेटीचा भरंवसा ठेवायला हरकत नाही, मनांतले मांडे खात गोपूशेट झोपले.

त्यानंतर काही वेळाने राजकुमाराच्या पेटीवरचे मखमली कापड सरकून खाली पडले. पेटीचे झांकण उघडले गेले. पेटीतून गोविंद बाहेर आला. त्याने पेटी बंद केली व गोपूशेटच्या पेटीवरचे जुने कापड तीवर टाकले आणि तो बाहेर निघाला होता त्या पेटीवरचे मखमली कापड गोपूशेटच्या पेटीवर टाकून काही आवाज केल्याशिवाय मागच्या दाराने निघून गेला.

गोपूशेट झोपेत असतां कोणीतरी पुन्हा दार वाजविले. गोपूशेट दचकून जागा झाला. आजूबाजूला काही सशस्त्र शिपाई

व म्हणाला– 'कोण तुम्ही, आत कसे आलात?"

एक शिपाई करड्या आवाजात म्हणाला– "मी तुला विचारतो त्याचे उत्तर आधी दे. शेजारच्या राज्याचा राजकुमार काही वेळापूर्वी इकडे येऊन गेला होता का? त्याने दोन पेट्या तुमच्या घरात आणून ठेवल्या होत्या का? त्याला धरून आणायला नव्या राजाचा हुकूम आहे."

गोपूशेट थरथर कापू लागला.

"तो राजा लगेच निघून गेला. आमच्या घरात एक पेटी ठेवून गेला. त्या पेटीत काय आहे, मला माहीत नाही. पाहिजे तर ती पेटी घेऊन जा." गोपूशेट म्हणाला. शिपायांनी आजूबाजूला ठेवलेल्या दोन पेट्या पाहून विचारले–"या दोन्ही त्याच्याच ना?"

जुने कापड घातलेली पेटी त्याची स्वतःची असून मखमली कापड घातलेली राजकुमाराची असल्याचे गोपूशेटने सांगितले. म्हणून "बरं तर, तू सरळ माणसासारखा बोलतो आहेस म्हणून तुझ्या शब्दावर विश्वास करून ही एकच पेटी घेऊन जातो." असे सांगून शिपाई मखमल घातलेली पेटी उचलून घेऊन गेले.

त्या पेटीतच गोपूशेटचा सर्व पैका होता.

बऱ्याच वेळानंतर जिवातजीव आल्यासारखा गोपूशेट उठला आणि मोठे संकट टळले असे मनाशी म्हणत ते जुने कापड पेटीवरून काढले. झांकण उघडून पाहिले तर आत काय होते? रिकामी पेटी होती.

उजाडे पर्यंत सर्वस्व लुटले गेल्याबद्दल गोपूशेट व घरातली माणसं रडत राहिली. उजाडल्यावर नेहमीप्रमाणे शिवराम आला व घडलेले वृत्त ऐकून म्हणाला–"आतां तुमच्या घरचा हिशोब काय पहायचा? होते नव्हते ते तर गेले!" असे म्हणत डोळे पुशीत निघून गेला.

काही दिवसांनी बाबा सुताराने ठेवलेले पैसे मुलांना परत मिळाल्याची गोष्ट गावात पसरली. गोपूशेट काय बोलणार? दोघां भावांनी मिळून व्यापार सुरू केला व पुढील आयुष्य सुखाने घालविले.

